

Tijd-Schrift

Erfgoedpraktijk in Vlaanderen

Kinderen

viermaandelijks tijdschrift » jaargang 11, nr. 2 | augustus 2021

Histories vzw

Sint-Amandstraat 72 – BE-9000 Gent

T +32 15 80 06 30

info@historiesvzw.be » www.historiesvzw.be

Facebook: <https://www.facebook.com/historiesvzw/>

Tijd-Schrift

COLOFON

Tijd-Schrift
Erfgoedpraktijk in Vlaanderen
Jaargang 11, nr. 2 | 2021
www.tijd-schrift.be
info@tijd-schrift.be
T +32 15 80 06 30

HOOFDREDACTIE
Jan De Meester

REDACTIERAAD
Tinne Claes, Ronny Debbaut,
Matthijs Degraeve, Jelle De Rock,
Hannelore Franck, Maarten Larmuseau,
Jan Trachet, Bram Vannieuwenhuyze,
Machteld Venken, Tine Van Osselaer

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER
Pauline van der Zee,
p.a. Sint-Amandstraat 72, 9000 Gent

LAY-OUT & DRUK
Drukkerij Chapo, Hasselt

ABONNEMENTEN
Tijd-Schrift verschijnt driemaal per jaar.
Een jaarabonnement kost € 25.
Voor buitenlandse abonnementen
wordt dit bedrag verhoogd met de
verzendingskosten. Losse nummers
kosten € 10 (+ verzendingskosten).
Rekeningnummer Histories:
IBAN: BE95 7370 4813 2958.
BIC: KRED BE BB.

© Histories vzw

Afbeelding frontcover: Groepsportret
van kinderen en speelgoed, 1913.
Datum 27/8/1913. FO-10-00064.
(© Collectie Huis van Alijn).

ISSN 2034-6263

INHOUD

Kinderen	4
De schoolkolonie	6
Een haast vergeten opvang voor verzwakte en door oorlog of ziekte bedreigde kinderen PAUL DEGRAEVE	
De school in openlucht	22
Schooluitstappen in de Brusselse scholen tussen 1877 en het interbellum CHRISTIAN VREUGDE & JEAN HOUSSIAU	
Erfgoedklassen & Burgerschap	34
ELISABETH GYBELS & NATHALIE CURINCKX	

Het volgende nummer behandelt het thema 'wonen'.
Wil je zelf een artikel schrijven voor het thema 'wonen'?
Bezorg je suggestie met korte abstract zo snel mogelijk via
redactie@tijd-schrift.be.

Kinderen

Na de uitbraak van de pandemie zagen we over zo goed als de hele wereld preventieve gezondheidsmaatregelen verschijnen. Aangezien nog niet bekend was hoe het virus, dat de ziekte COVID-19 kan veroorzaken, ageerde en zich verspreidde, en een nieuw vaccin nog op zich liet wachten, konden we enkel proberen de ziekte te vermijden. We deden dat door onder meer de scholen te sluiten, een mondkapje te dragen en te *anderhalvemeteren*. Voor tuberculose was dat in het verleden niet zo anders. Nadat wetenschappelijk onderzoek had vastgesteld dat volwassen tuberculosepatiënten vaak sinds hun kindertijd met de tuberculosebacterie in hun lichaam rondliepen zonder vertoon van zichtbare ziektesymptomen, kwam het besluit om kinderen preventief te behandelen. Men bestreed de ziekte, die men typisch achtte voor arme kinderen in geïndustrialiseerde gebieden en steden, door langere verblijven in de zuivere lucht op het platteland of aan de kust. Reeds in de achttiende eeuw had Jacques Rousseau de stad gesymboliseerd als de plaats waar het lichaam en de ziel verzwakten. Daar stelde hij de helende kracht van de natuur tegenover. Dat beeld droeg uiteindelijk bij aan de overtuiging dat stadskinderen hun tijd buiten hun schoolmuren dienden door te brengen.

In dit themanummer neemt **Paul Degraeve** ons mee op een reis door de tijd langs verschillende schoolkolonies in België, waaronder die van barones Emilie De Beeckman te As. Die kolonie is een laat voorbeeld van het soort van filantropie dat reeds opgang maakte aan het einde van de negentiende eeuw, toen bijvoorbeeld in Brussel privaat gefinancierde niet-klerikale organisaties zoals *l' Association des Marçunvins* stadskinderen naar de Belgische kust stuurden. Toen men tijdens de Eerste Wereldoorlog vreesde dat kindersterftecijfers en tuberculose-infecties onder kinderen zouden toenemen, werd kinderverwelzijn voor het eerst op nationaal niveau georganiseerd in het *Aide et protection des œuvres de l' enfance*. Het feit dat kindersterftecijfers in België verminderden tijdens de Grote Oorlog, was een van de doorslaggevende elementen voor politici om te blijven investeren in preventief kinderverwelzijn. De schoolkolonie van barones Emilie De Beeckman te As zag het licht in de jaren twintig van de twintigste eeuw en kon rekenen op zowel een erkenning door de Belgische overheid als de ondersteuning van de kloosterorde de *Zusters van Sint Vincent de Paul*. Een duik in gearcheverde bronnen toont hoe de arme

of verzwakte kinderen door hun verblijf in de natuur, het aanleren van preventieve hygiënemaatregelen en veel bidden, aangespoord werden om niet alleen hun eigen gezondheid en moraal te verbeteren, maar ook die van hun omgeving. De werking steunde op het idee dat zowel private als publieke hygiëne toonaangevend waren voor het algemeen welzijn, en dat kinderen een sleutelrol speelden in de totstandbrenging van een zuivere en moreel gezonde samenleving.

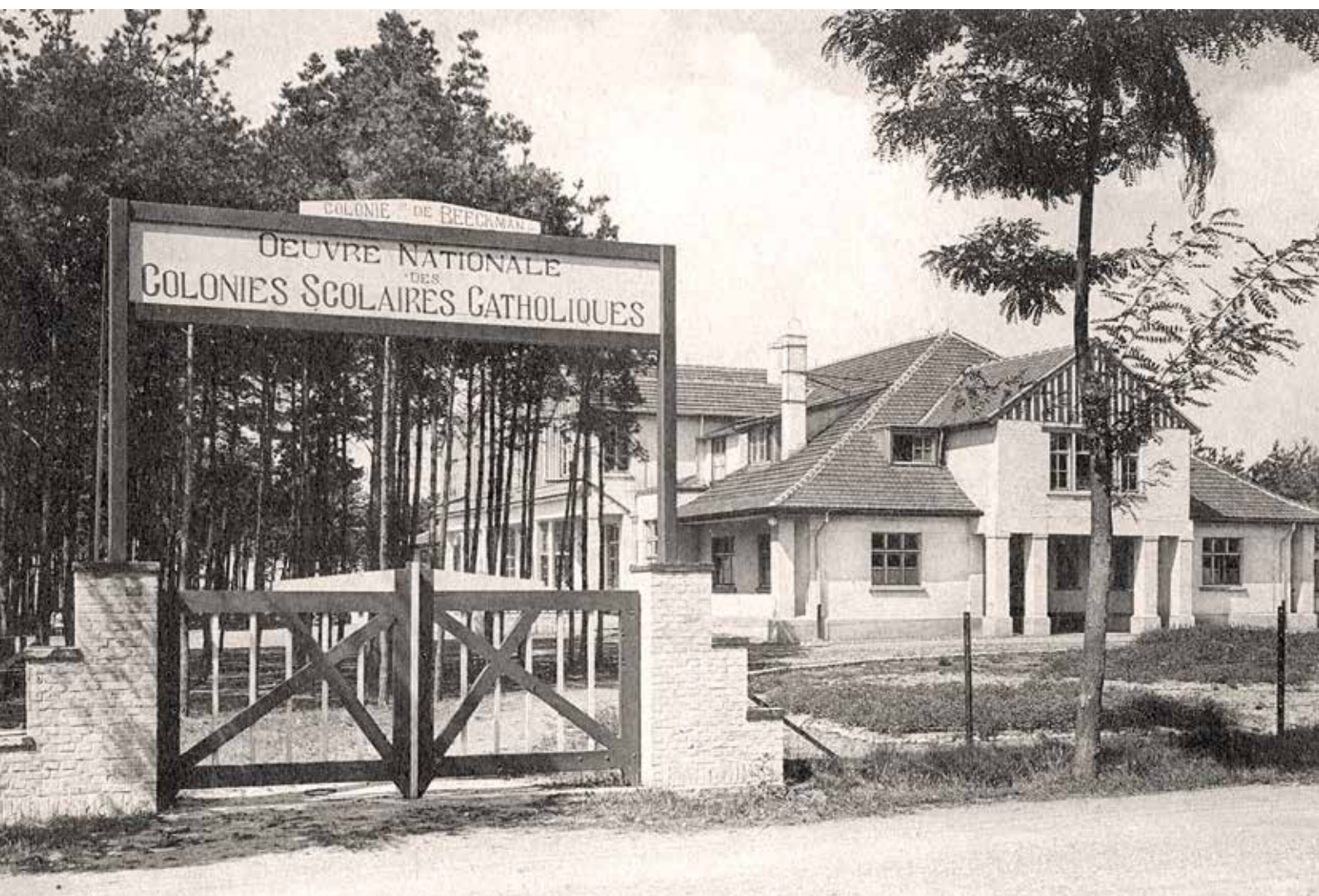
Lucht en beweging waren ook de beweegredenen voor de organisatie van de schooluitstap op het einde van de negentiende eeuw, zoals **Christian Vreugde** en **Jean Houssiau** aantonen in hun bijdrage. Het doel van hygiënist en kinderen gezonde longen te laten kweken, stemde immers naadloos overeen met dat van hervormingspedagogen die de groei van kinderen wensten te stimuleren in al zijn facetten. In plaats van kinderen te onderwerpen aan een autoritair schoolwezen, waar zij op de banken de nodige discipline dienden te leren om later als volwassenen de morele waarden van hun samenleving te kunnen onderschrijven, waren hervormingspedagogen ervan overtuigd dat kinderen eerst zichzelf dienden te ontdekken in de wereld, alvorens ze in staat zouden zijn spontaan goed te doen voor hun omgeving. Hoewel hervormingspedagogie in België minder wortel schoot dan bijvoorbeeld in het Duitse Keizerrijk, dient wat zich in Brussel afspeelde niet te worden onderschat. De auteurs tonen de ingrijpende en langdurende invloed van het liberaal stadsbestuur dat reeds in 1877 de schooluitstap voor kinderen in de lagere scholen van het stadsonderwijs reguleerde en sponsorde. Het belang van de vooralsnog zo goed als niet onderzochte gearchiveerde schoolopstellen zou wel eens verder kunnen reiken dan België. Laten we immers niet vergeten dat de *Université Libre de Bruxelles* een internationale koploper was in onderzoek naar hervormingspedagogie, en dat met name kinderpsycholoog Ovide Decroly's observaties, die gebaseerd waren op onderzoek in Brusselse scholen over de noodzakelijke omgevingsfactoren om kinderen spontaan te laten leren, een internationaal lezerspubliek vonden.

De derde bijdrage sluit thematisch zeer goed aan. Auteurs **Elisabeth Gybels** en **Nathalie Curinckx** belichten een specifiek soort van schooluitstap in het Brussel van vandaag. Dat praktijkbericht duidt hoe het gesubsidieerde overheidsproject *Erfgoedklassen en Burgerschap* enerzijds kinderen en jongeren via zintuiglijke stimulatie bewust wil maken van de rijkdom aan materieel erfgoed in de stad en anderzijds hen eveneens wil aanzetten om mee zorg te dragen voor dit erfgoed in de toekomst. Bijzonder sprekend zijn de talrijke praktijkvoorbeelden. Zo leren lagere schoolkinderen waardegevoel voor erfgoed te ontwikkelen door eerst de betekenis van hun versleten knuffelbeer onder woorden te brengen. Jongeren die zich in het beroeps- of technisch secundair onderwijs in houtbewerking specialiseren, leren tijdens een projectweek een historisch houten raamkozijn te restaureren. En leraar Michel Mouton getuigt hoe hij in zijn smidse kinderen leert omgaan met hamer en vuur.

Zoals de drie artikels in dit themanummer over kinderen aangeven, bestonden en bestaan er verschillende vormen van onderwijs buiten de schoolmuren. Dit nummer zou u wel eens inspiratie, of toch tenminste contextualisering, kunnen geven indien de scholen weer op slot gaan.

Namens de redactie

Machteld Venken

De schoolkolonie

Een haast vergeten opvang voor verzwakte en door oorlog of ziekte bedreigde kinderen

Paul Degraeve

'Les colonies sont l'espoir de la Belgique'¹

Door de industrialisatie en de daarbij horende verstedelijking, verpaupering en sociale ontwrichting groeide in de negentiende en de eerste decennia van de twintigste eeuw een toenemend aantal kinderen op in ongezonde levensomstandigheden. Enkele vertegenwoordigers uit adellijke en industriële middens hebben getracht om dit via de oprichting van schoolkolonies enigszins te verhelpen.

In dit artikel behandelen wij het ontstaan van de schoolkolonies en de structuur van hun werking. Een afzonderlijk hoofdstuk is gewijd aan de schoolkolonies die noodgedwongen werden opgericht tijdens de Eerste Wereldoorlog. Daarna wordt het *Oeuvre Nationale des Colonies Scolaires Catholiques* of in het Nederlands *Het Nationaal Werk van Katholieke Schoolkolonies* en haar zogenaamde Schoolkolonie de Beeckman te As als casus gehanteerd. Naast de schoolkolonies bestonden er ook vakantiekolonies. Die vonden echter enkel in de verlofperiodes plaats en er werd ook geen onderwijs gegeven.²

Toen enkele jaren na de Tweede Wereldoorlog de sociale toestand van de bevolking dermate verbeterde dat er steeds minder behoefte was aan curatieve voorzieningen voor het aansterken van ondervoede en verzwakte kinderen, werd de focus verlegd naar kinderen die moeilijk opvoedbaar waren of in een moeilijke familiale omgeving moesten opgroeien. In 1980 verdween de naam 'schoolkolonie' en werd vervangen door 'Kinderopvangcentrum'. Dit artikel behandelt enkel de schoolkolonies tot 1970, de periode waarin zij hun curatieve doelstelling beoefenden.

Het programma van een schoolkolonie steunde op vijf pijlers: een verblijf in een gezonde en veilige omgeving, een aangepaste voeding, een programma van fysieke inspanning, de handhaving van een strikte hygiëne en de continuering van het onderwijs. Voor de katholieke schoolkolonies kwam daar nog een zesde pijler bij: de herkerstening. Tijdens hun verblijf werden bij de kinderen de katholieke waarden en voorschriften nog eens intensief ingepompt en via de kinderen hoopte men ook het religieuze peil bij hun familie te kunnen opkrikken.

1 Citaat uit het dagboek van een zuster die werkzaam was in een schoolkolonie. Zij wilde hiermee het belang benadrukken dat de schoolkolonies hadden in het op peil houden van de toekomstige actieve bevolking in ons land. A. Provoost, *Kinderen van de IJzer*, Scriptie van een lezing te Antwerpen op 30 september 2020.

2 'Vakantiekolonie', *Wikipedia*. 19 juli 2020. <https://nl.wikipedia.org/wiki/Vakantiekolonie>

Net zoals bij het regulier onderwijs was ook de organisatie van de schoolkolonies verzuimd. Naast de katholieke bestonden er ook godsdienstneutrale verenigingen (liberale en socialistische) die opvang voor verzwakte kinderen via kolonies organiseerden. Een voorbeeld is de, onder liberale impuls opgerichte, Antwerpse vereniging *Diesterweg* die reeds vanaf 1908 te Kalmthout-Heide met een volwaardige schoolkolonie van start ging.³ Die vereniging was vernoemd naar de Duitse progressieve pedagoog Adolphe Diesterweg (1790–1866) die onder meer stelde dat onderwijs volledig los moest staan van religie. Al bij al was de katholieke zuil qua aantal opgevangen kinderen veruit de belangrijkste.

3 K. Descheemaeker, 'Dietersweg's Hulpkas voor behoeftige Schoolkinderen te Antwerpen', *Vlaamse Stam*, 55 (2019) 311–314.

Extra behoefte aan schoolkolonies tijdens de Grote Oorlog

De vijandelijkheden tijdens de Eerste Wereldoorlog hebben gedurende een vijftal jaar de noodzaak gecreëerd om over te gaan tot de inrichting van (oorlogs-)schoolkolonies, zowel voor kinderen uit niet-bezet als bezet België.

Wanneer onze troepen zich in oktober 1914 achter de IJzer terugtrokken, werden haast alle scholen in het niet-bezet gebied omgevormd tot verblijven voor de soldaten of werden er gewonden in onder gebracht. Anderzijds werden de onderwijzers massaal opgeroepen om hun dienstplicht te vervullen. De voortdurende bombardementen zorgden bovendien voor een onveilige situatie. De voortzetting van het vooroorlogse onderwijs werd *quasi* onmogelijk. Indien er toch nog onderwijs werd aangeboden, vond dat plaats in noodgebouwen buiten de dorpskernen. Daarbij komt nog dat veel ouders hun kinderen liever veilig thuis hielden, waar ze meteen ook het werk van hun gemobiliseerde vader of broers zo veel als mogelijk konden overnemen.

Om de kinderen weg te houden van de straat en het oorlogsgevaar werd in april 1915 een poging ondernomen om een lokale en algemene hervatting van de lessen te organiseren. Het resultaat was echter minimaal waarna de overheid, op aandringen van koningin Elisabeth, een onderwijsplan uitwerkte.

Om de kinderen weg te houden van de straat en het oorlogsgevaar werd in april 1915 een poging ondernomen om een lokale en algemene hervatting van de lessen te organiseren. Het resultaat was echter minimaal,

waarna de overheid, op aandringen van koningin Elisabeth, een onderwijsplan uitwerkte. In iedere dorp moest minstens op één locatie onderwijs worden gegeven, desnoods in afgelegen boerderijen, barakken of tenten. De kinderen voor wie men de veiligheid niet kon garanderen, zouden worden ondergebracht in buitenlandse schoolkolonies. De kinderen uit de dorpen het dichtst bij het front en kinderen van wie de ouders onvoldoende bestaansmiddelen hadden, kregen hierbij voorrang.⁴

In de tweede helft van mei 1915 vertrok vanuit Veurne een eerste trein-konvooi met 152 meisjes en 148 jongens. Er werd nog eens gestopt te Adinkerke waar ze een laatste groet kregen van koningin Elisabeth die aan elk kind een stuk chocolade overhandigde. Allemaal kinderen zonder ouders die er geen idee van hadden waar ze naartoe gingen. Aan hun ouders werd gezegd dat ze maar een paar maanden zouden wegblijven, 'tot de oorlog gedaan was'. Het zouden uiteindelijk jaren worden. Op 18 mei kwamen de kinderen, begeleid door vijf onderwijzers en veertien

4 'De kinderen van de IJzer', *WO1.be*. 4 januari 2018. <http://www.wo1.be/nl/nieuws/61586/de-kinderen-van-de-ijzer>

Maaltijd bij de aankomst van een groep Belgische kinderen te Saint-Sulpice op 2 juni 1915. Foto G. Kuyle. <https://oorlogskantschool.wordpress.com/schoolkolonies-2/>. Archief Exilium.

religieuzen, aan in het station Gare du Nord in Parijs. Zij werden er onder meer verwelkomd door senator baron François Empain en volksvertegenwoordiger Emile Brunet die door de regering waren aangesteld als coördinatoren voor de kinderopvang in de regio rond Parijs. Daarna ging het per bus naar Saint Sulpice, een leegstaand priesterseminarie waar zij opgevangen werden door de Franse hulporganisatie *l'Oeuvre du Secours de Guerre* en waar zij medisch werden onderzocht. Na een verblijf van enkele dagen konden de eerste kinderen hun intrek nemen in hun schoolkolonies. De jongens en de meisjes, de broers en de zusjes, werden van elkaar gescheiden (dat zou later zo veel mogelijk vermeden worden). De meisjes kregen een leegstaand klooster toegewezen in de Rue de la Santé in het veertiende arrondissement van Parijs. Het klooster lag in een groene omgeving en beschikte over een moestuin en een boomgaard. Het gebouwencomplex bestond uit een *châtelet* (kasteeltje) en een schoolgebouw waar de kinderen naar de mis gingen en les kregen. De jongens kregen onderdak in Le Moulin de Brétèche te Garches en Champlan, een twintigtal kilometer van Parijs gelegen. De infrastructuur van die kolonie was echter zo gebrekkig dat de kolonie reeds op 6 oktober 1915 naar het 30 kilometer verder gelegen Nanterre verhuisde. Naast het onderricht in het Frans werd er op toegezien dat de kinderen ook hun Nederlands onderhielden, zodat ze de band met het thuisfront niet zouden verliezen.⁵

Wegens het succes van het eerste transport werd de overheid geconfronteerd met een massale aanvraag tot opname, waardoor de schoolkolonies in de omgeving van Parijs al snel volzet werden en er naar Normandië diende uitgeweken te worden. In totaal ontstonden er op Frans grondgebied 50 schoolkolonies met gemiddeld 120 tot 150 kinderen, samen 6.000 tot 7.000 *petits Belges*. Het waren voornamelijk de dorpspastoors die een belangrijke rol speelden bij de rekrutering van de kinderen die in aanmerking kwamen voor opvang in een schoolkolonie. Maar ook hulporganisaties zoals *Aide Civile Belge* en het Schotse *Rode Kruis*, onder leiding van Georgie Fyfe, zorgden voor de ophaling van kinderen in afgelegen dorpen om ze tijdelijk in een *refuge* op te vangen in afwachting van een nieuw treinkonvooi. Men rekruteerde zowel meisjes als jongens in de leeftijdscategorie van drie tot zestien jaar.

In Frankrijk zelf werden de schoolkolonies opgericht door zowel private hulporganisaties, zoals *Aide Civile Belge*, *l'Oeuvre des Enfants des Flandres* (*Kinderen van Vlaanderen*), *l'Oeuvre des Enfants de la Frontière* (*Kinderen van de Grens*) en *Le Foyer Ecossais*, als de door Belgische overheid opgerichte hulporganisatie *Les Enfants de l'Yser* (*Kinderen van de IJzer*).⁶ De schoolkolonies werden in de meeste gevallen ondergebracht in kastelen, oude scholen, hotels, boerderijen, leegstaande kloosters of fabrieksgebouwen die men in bruikleen kreeg of huurde. De kinderen in die buitenlandse schoolkolonies werden steeds begeleid door Belgische leerkrachten en religieuzen. Zo kon het onderwijs in de moedertaal van de kinderen gewaarborgd worden en konden zij dag en nacht op de zorg van de zusters rekenen.

De Franse overheid financierde de door de Belgische overheid opgerichte kolonies via de uitkering van een toelage per opgevangen kind. Particulieren, hulporganisaties en het *Belgian Relief Fund* vulden die inkomsten aan met giften. Aan de ouders daarentegen werd geen enkele financiële bijdrage gevraagd. Zelfs voor de kleding werd in de kolonie gezorgd (meestal uniformen).⁷

5 A. Provoost, *Kinderen van de IJzer* (Amsterdam 2021) synopsis pagina's 1–4.

6 G. Kuyle, 'Les Enfants de l'Yser', in *Flanders Fields Kenniscentrum*. <https://www.inlandersfields.be/nl/kenniscentrum/les-enfants-de-lyser/>

7 G. Kuyle, 'Schoolkolonies', *Exilium Children of the little corner never conquered*. <https://oorlogskantschool.wordpress.com/schoolkolonies-2/>

Niet alleen in Frankrijk werden kinderen opgevangen. Ook Zwitserland, dat tijdens de oorlog strikt neutraal bleef, herbergde vanaf 1914 kinderen uit niet-bezet België. De opvang in Zwitserland was een initiatief van Mary Widmer-Curtat, filantroop en vriendin van koningin Elisabeth. Met het door haar opgerichte Comité Central de Secours aux Réfugiés Belges kon zij de opvang waarborgen voor een gedeelte van de kinderen die door de Schotse verpleegster Georgie Fyfe werden gerekruteerd. In de beginperiode werden de kinderen ondergebracht bij gastgezinnen en kregen zij onderwijs in de reguliere Zwitserse scholen. De grote aanvoer van kinderen uit de Westhoek en Wallonië zorgde echter voor capaciteitsproblemen. Dankzij de financiering door de Amerikaanse Rockefeller Foundation konden enkele echte

De school van de koningin Charles-Théodore te Wulveringem. Deze school werd genoemd naar de jongste zoon van koningin Elisabeth, de latere regent van België. Foto Wiki Common.

schoolkolonies worden opgericht. Zo ontstonden een vijftal instellingen, onder meer in het kanton Fribourg: het kasteel van Vaulruz (voor 130 jongens), de Villa Saint-Joseph Le Guintzet in Fribourg (voor 85 meisjes), het Instituut van Villars-les-Joncs bij Fribourg (60 jongens) en de New Villa La Pouponnière in Fribourg (54 kleine kinderen, met een kleuterschool). De kinderen kregen er les in het Frans en het Nederlands. In de buurt van Vaulruz werd eind 1917 ook een technische school opgericht. De oudere meisjes van het *Institut Saint-Joseph* kregen een culinaire opleiding en hielpen dan ook bij de bereiding van de maaltijden. De vorstin was zo nauw bij de realisatie van dat plan betrokken dat de kinderen die richting Zwitserland vertrokken de 'kinderen van de koningin' werden genoemd. Er zouden in Zwitserland uiteindelijk enkele duizenden Belgische kinderen worden opgevangen.⁸

Vele gezinnen in de Westhoek weigerden echter hun kinderen zo ver weg te sturen. Het enige alternatief was de oprichting van schoolkolonies in het uiterste westelijke deel van België, op veilige afstand van de vuurlinie. In juli 1915 werd, onder impuls van koningin Elisabeth en met medewerking van gravin van den Steen de Jehay (voorzitster van de hulporganisatie *Aide Civil Belge*) en van de Schotse verpleegster Georgie Fyfe, het plan opgevat om twee scholen op te richten te Wulveringem, een dorp gelegen in de omgeving van Veurne op slechts enkele kilometers van de Franse grens. De scholen werden genoemd naar de jongste kinderen van de koningin: *Marie-José*, bedoeld voor jongens en meisjes tussen drie en acht jaar oud, en *Charles-Théodore*, bedoeld voor kinderen tussen acht en vijftien jaar. De scholen kregen heel toepasselijk de naam 'De scholen van de koningin' refererend naar de relevante inbreng van koningin Elisabeth. De kolonie bestond uit twee houten schoolpaviljoenen die onderling waren verbonden door houten loopbruggen. Tussen de paviljoenen kwam er een bakstenen gebouw voor de algemene diensten en een kapel. Op 15 augustus 1915 ging de school *Marie-José* van start en op 2 september 1915 volgde *Charles-Théodore*. Het aantal kinderen steeg zienderogen. Van 40 kinderen bij de opstart werden er eind mei 1916 reeds 500 kinderen opgevangen. In 1918 waren er meer dan 600 kinderen ondergebracht. Wanneer op het einde van 1917 het aantal aanvragen de capaciteit van de infrastructuur drastisch oversteeg, werd gestart met een filiaal in de Noord-Franse stad Bailleul dat 200 kinderen zou herbergen. Koningin Elisabeth gebruikte haar koninklijke machtspositie om de nodige kredieten los te peuten. De koningin bezocht ook regelmatig de kolonie, soms in het gezelschap van haar echtgenoot koning Albert I. Haar dochter Marie-José deed er zelfs haar eerste communie. De koningin bracht soms hoge gasten mee, zoals de Franse president Poincaré op 13 maart 1916 en de Italiaanse koning Victor-Emmanuel III op 30 september 1917. Bij gelegenheid fungeerden de scholen ook als vergaderplaats voor besprekingen met een internationaal karakter. Zo vond er op 30 augustus 1918 de officiële aankondiging plaats van de oprichting van een internationaal comité voor de wederopbouw van de Leuvense universiteitsbibliotheek. Het personeel bestond uit onderwijzers, juffrouwen en zusters die instonden voor de verzorging en enkele Belgische militairen die zorgden voor de veiligheid. Een militaire arts was verantwoordelijk voor de gezondheid. Het onderricht trachtte zoveel mogelijk het normale en toenmalige leerprogramma van het lager onderwijs te respecteren. Jongens en meisjes kregen samen les, maar hadden vanaf begin 1916 een gescheiden speelplaats. De oudste kinderen kregen niet alleen onderricht, sport en spel, maar moesten ook meehelpen met dagelijkse taken, zoals in de keuken of in de tuin. De koningin volgde alles

8 T. Trachet, 'Zwitserse hulp voor kinderen uit de Westhoek', *VRTNEWS*. 11 juni 2015. https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2015/06/11/zwitserse_hulp_voorkinderenuitdewesthoek-1-2363036/

nauwgezet op. Ze zag erop toe dat de kinderen een godsdienstige opvoeding kregen, dat er Nederlands gesproken werd en dat er een strenge hygiëne in acht genomen werd.⁹ De ouders mochten hun kinderen naar believen gaan bezoeken.

9 *Inventaris Onroerend Erfgoed Vlaanderen*. <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/>

Medio 1919 verlieten de kinderen de buitenlandse kolonies en keerden terug naar huis, waar zij geconfronteerd werden met hun familieleden die zij vaak nauwelijks herkenden. De kolonie van Wulveringem werd in 1919 overgedragen aan het *Nationaal Werk voor Kinderwelzijn (NWK)*. In een eerste fase werd er opvang voorzien voor hulpbehoevende kinderen uit de verwoeste regio's. Daarna vonden Russische kinderen, die hun vaderland wegens de revolutie ontvlucht waren, hier een onderkomen. In 1922 kwamen de gebouwen in privaat bezit.¹⁰

10 'School van de Koningin', *Wikiwand*. 16 november 2020. https://www.wikiwand.com/nl/School_van_de_Koningin

Medio 1919 verlieten de kinderen de buitenlandse kolonies en keerden terug naar huis waar zij geconfronteerd werden met hun familieleden die zij vaak nauwelijks herkenden

Ook de stedelijke gebieden in bezet België werden tijdens de Eerste Wereldoorlog met een ingrijpend voedseltekort geconfronteerd en er ontstond een grote nood aan opvang voor verzwakte kinderen. Dit resulteerde in de oprichting van een groot aantal nieuwe schoolkolonies. Zo gingen vanaf 1916 enkel in de streek rond Antwerpen 24 nieuwe schoolkolonies van start. Het initiatief voor de oprichting van die schoolkolonies lag voornamelijk bij het *Nationaal Hulp- en Voedingscomité*. De kolonies vonden vaak onderdak in verlaten kastelen van gevluchte eigenaars. Na de beëindiging van de vijandelijkheden keerden die eigenaars echter terug en moesten de meeste van die kolonies noodgedwongen hun deuren sluiten.¹¹

11 K. Descheemaeker, *Dietersweg's Hulpkas voor behoeftige Schoolkinderen te Antwerpen*, Vlaamse Stam, 55 (2019) 314.

Schoolkolonies in het interbellum

Casus: Het Nationaal Werk voor Katholieke Schoolkolonies

Kinderen die, onder meer door de ontberingen tijdens de oorlogsjaren, verzwakt waren konden echter ook na de Eerste Wereldoorlog in de overgebleven en nieuw opgerichte schoolkolonies terecht. Zij werden gerekruteerd in de leeftijdscategorie van zes tot veertien jaar en werden via verschillende kanalen geselecteerd. Tijdens hun huisbezoeken bekeken de verpleegsters van het *Nationaal Werk van Kinderwelzijn* niet enkel de borelingen, maar ook de andere kinderen van het gezin. Verder kwamen er aanmeldingen via het medisch schooltoezicht, de huisartsen, de mutualiteiten en de commissie van openbare onderstand. Voor de katholieke kolonies werden er eveneens kandidaten aangebracht door de dorpspastoors en door de, met dit doel opgerichte, parochiale comités. Net vóór het vertrek moesten de geselecteerden nog een medisch onderzoek ondergaan, waarbij onder andere werd nagegaan of de kinderen ondertussen

geen besmettelijke ziekte hadden opgedaan. Ook werd gecontroleerd of zij luizenvrij waren.¹² De mutualiteiten droegen voor het grootste deel de verblijfskosten.

Op 26 juli 1921 werd de vzw *L' Oeuvre des Colonies Scolaires de l' Agglomération Bruxelloise* (*Werk van Katholieke Schoolkolonies van de Brusselse Agglomeratie*) opgericht. Reeds in 1926 veranderde de vzw haar naam in het meer algemene *Oeuvre Nationale des Colonies Scolaires Catholiques* (*Nationaal Werk der Katholieke Schoolkolonies*). Informeel werd de organisatie Het Werk genoemd. Verder in dit artikel zullen wij gemakshalve ook die meer hanteerbare benaming gebruiken.¹³

Het Werk startte haar activiteiten met de aankoop van een villa te Averbode en de huur van een accommodatie te Sankt-Vith. Bij beiden moesten ingrijpende verbouwingen gebeuren aan de infrastructuur om te voldoen aan de erkenningsvoorwaarden van het *Nationaal Werk van Kinderwelzijn*. Hier was uiteraard kapitaal voor nodig. Voor de werving van de nodige fondsen werd meteen na de oprichting gestart met een beschermingscomité, met als presidente, de weldoenster bij uitstek, barones de Beeckman. De overige leden werden voornamelijk in adellijke kringen gerekruteerd.¹⁴ Barones de Beeckman wist zo op korte tijd een kapitaal van 300.000 frank bijeen te sprokkelen. Dat bedrag bleek al snel ontoereikend en moest aangevuld worden met bijkomende donaties. Zo kon een weldoener een gift doen van 250 frank (de opvangkost van een kind gedurende een maand) of van 1.000 frank (de opvangkost van alle kinderen gedurende een dag). Verder werd op 9 oktober 1926 een obligatielening voor een kapitaal van 500.000 frank uitgeschreven.¹⁵

Zoals het een katholieke organisatie destijds betaamde werd de opvang van meisjes en jongens strikt gescheiden. De opvang gold voor kinderen in de leeftijdscategorie van zes tot veertien jaar. Kleuters werden nog niet opgevangen.

Op 29 januari 1923 werd dus te Averbode de villa Arthur Sieben op een terrein van circa 1 hectare aangekocht.¹⁶ Het werd de schoolkolonie voor de meisjes, terwijl de jongens te Sankt-Vith een onderkomen vonden. Al in 1925 bood zich de mogelijkheid aan om het terrein met de voormalige officiersgebouwen van de militaire vliegschool te As aan te kopen. Die kolonie was bedoeld voor de opvang van de jongens en zou de kolonie in Sankt Vith vervangen.

Vanaf 1930 werd het kasteel Robiano te Tervuren gehuurd voor de opvang van kleuters, zowel jongens als meisjes. In 1951 werd het kasteel (eigendom van graaf E. Hermicourt de Grunne) met de bijhorende grond aangekocht.¹⁷ In 1948 kocht de organisatie het kasteel en domein van Barones Vander Straeten-Waillet te Serinchamps. Na de nodige ingrijpende verbouwingen kon het kasteel met Pasen 1950 de eerste (meestal Waalse) meisjes opvangen. In 1955 werd de organisatie bij testamentaire beschikking eigenaar van het kasteel van Poeke met bijhorend domein dat ingericht werd als vakantiekolonie (dus geen echte schoolkolonie) voor probleemkinderen. Op 1 oktober 1977 werd de eigendom onteigend door de gemeente Aalter. Wanneer bovenstaande eigendommen onvoldoende capaciteit boden, werd ook (meestal tijdelijk) gebruik gemaakt van locaties op huurbasis die vaak grondig voor de opvang moesten aangepast worden. Bij onvoldoende opvangmogelijkheden kon *Het Werk* ook terecht bij kloosterorden of

12 J. Lantmeeters, *Vliegveld Asch* (Genk 2017) 220.

13 Al vanaf 1917 werden door het *Nationaal Hulp- en Voedingskomitee* kolonies georganiseerd waar ondervoede en verzwakte kinderen gedurende een korte tijd konden aansterken. Niettegenstaande de grote nood die ook in de jaren na de Eerste Wereldoorlog bleef bestaan had *Het Werk* gewacht tot 1921 om van start te gaan. Dat had alles te maken met de wet op de vzw's die vanaf 27 juni 1927 van kracht werd. De wet maakte het namelijk mogelijk dat een organisatie giften kon ontvangen en eigendommen kon bezitten, voor *Het Werk* een absolute voorwaarde om een permanent net van schoolkolonies te kunnen uitbouwen.

14 P. Tognon, *Kolonie de Beeckman, Asch* (As 2020) 21.

15 P. Tognon, *Kolonie de Beeckman, Asch* (As 2020) 37.

16 'Schoolkolonie met siertuin van oudere villa', *Agentschap Onroerend Erfgoed* 2021. <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/134521>

17 Het kasteel dankte zijn naam aan de familie die het in de tweede helft van de achttiende eeuw bewoonde. 'Kasteeldomein de Robiano', *Agentschap Onroerend Erfgoed* 2021. <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/42772>

De obligatielening van het Nationaal Werk voor Katholieke Schoolkolonies.
Onderaan de coupon waarmee de jaarlijkse rente geïnd kon worden. Foto Pascal Tognon.

seminaries. Zo werden er onder meer kleine schoolkolonies opgericht bij de *Paters Redemptoristen* te Essen, bij de *Zusters van het Heilig Hart* te Overijse, in het Grootseminarie te Mechelen, in de abdij van Westmalle en in het kloosterhuis van Rochefort.¹⁸

Op 11 juni 1970 veranderde de naam van *Het Werk* in *Dunes et Bruyères of Duinen en Heide*.

In het begin waren de kinderen die te Averbode en te As opvang kregen afkomstig uit Brussel en de gemeenten in de wijde omgeving (en kon men als wederdienst rekenen op subsidiëring vanuit de lokale overheden), maar al snel werd de rekrutering uitgebreid tot het ganse Belgische grondgebied. *Het Werk* won snel aan belang binnen de sector van de schoolkolonies. In 1923 werden 1.766 kinderen opgevangen. Het jaar daarop steeg dat aantal tot 3.143. De verblijfskosten ten laste van de ouders waren, dankzij de tussenkomst van de mutualiteiten zo minimaal, dat zij nooit een belemmering voor een opvang waren. Niet gedekt waren het vervoer en de kleding. Het vervoer kon grotendeels betaald worden via spaaracties in de school of via omhalingen in de kerk. Vele parochiecomités hadden een kleedkamer geopend, zodat de kinderen bij hun vertrek degelijke kledij meekregen.

Casus: de Colonie barones de Beeckman¹⁹

Het ontstaan van de schoolkolonie te As is onlosmakelijk verbonden met de bouw van de verblijven voor de officieren van de lokale vliegschool. Begin 1917 begon de Duitse bezetter namelijk met de aanleg van een vlieg- en schietschool te As.²⁰ Meteen na de wapenstilstand nam het Belgisch leger het vliegveld over. Het zou echter geen lang leven beschoren zijn. De militaire overheid vreesde dat het vliegplein zou ingesloten worden door de alsmaar groeiende infrastructuur van de opkomende mijnindustrie en dat daardoor elke nodige uitbreiding van de vliegschool in de toekomst onmogelijk zou zijn. Op 25 september 1924 verhuisde de vliegschool dan ook naar Wevelgem en de gebouwen te As kwamen leeg te staan.²¹ Emilie Wittouck zag, via huwelijk barones de Beeckman, meteen de kans om haar droom, de opvang van behoeftige meisjes, te realiseren. *Het Werk* gaf haar akkoord om in de vrijgekomen infrastructuur een nieuwe schoolkolonie op te richten en in het voorjaar van 1925 werden de voormalige officiersverblijven gekocht. Voor die aankoop verkocht barones de Beeckman het westelijk deel van haar domein Hengelhof en schonk ze de opbrengst integraal aan *Het Werk*. De infrastructuur werd aangepast en er kwam onder meer een slaapzaal met een maximum capaciteit van 170 bedden. Ook kwam er een speelzaal waar bij slecht weer de turnlessen konden doorgaan. Er kwamen sanitaire voorzieningen met lavabo's, voet- en ligbaden en (buiten-)toiletten. Verder werden er nog klaslokalen, een infirmerie, verblijven voor de zusters en het personeel, een administratieve ruimte, een keuken, een wasplaats en een woonruimte voor de conciërge/klusjesman ingericht.²² Een van de bijgebouwen werd getransformeerd tot kapel annex woning voor de rector-pastoor. Als erkentelijkheid voor de inzet en de financiële inbreng van barones de Beeckman werd de kolonie naar haar vernoemd.

Op 11 juni 1927 werd een contract ondertekend met de *Dochters van Liefde* (beter bekend als de *Zusters van Sint Vincent de Paul*), waarin werd overeengekomen dat er minimaal vier zusters te As aanwezig zouden zijn om het bestuur van de kolonie waar te nemen.²³ Verder bestond het personeel uit vier kinderverzorgsters, een verpleegster, een schoolhoofd en twee

18 P. Tognon, *Kolonie de Beeckman, Asch* (As 2020) 64.

19 'Fernand de Beeckman', *Wikipedia*. 27 februari 2021. https://nl.wikipedia.org/wiki/Fernand_de_Beeckman

20 J. Lantmeeters, *Vliegveld Asch* (Genk 2017) 18. Voor de aanleg van het nieuwe vliegveld werd gekozen voor de heidevlakte van As omdat het een hoger gelegen terrein was met een spoor- en wegnnet dat een snelle verbinding met het front en het thuisland bood. Verder kon uit de nabijgelegen mijn van Waterschei (die wegens onvoldoende rentabiliteit in oktober 1916 was stilgelegd) heel wat bruikbaar materiaal voor de aanleg geroofd worden.

21 J. Lantmeeters, *Vliegveld Asch* (Genk 2017) 212.

22 P. Tognon, *Kolonie de Beeckman, Asch* (As 2020) 34–35.

23 P. Tognon, *Kolonie de Beeckman, Asch* (As 2020) 39–41. De gemeenschap van de Dochters van Liefde werd in 1633 te Parijs opgericht door Vincent de Paul en Louise Legras-de Marillac. Hun kledij was gekenmerkt door hun brede kappen die wij kennen uit de films van Louis De Funès.

Klaar voor de dagelijkse wandeling onder het toezien van de Zusters van Vincentius a Paulo met hun opmerkelijke kappen.
 Promotionele foto van het Nationaal Werk voor Katholieke Schoolkolonies

onderwijzeressen en de pastoor/rector, verantwoordelijk voor het godsdienstonderwijs, de dagelijkse H. Mis en de gebedsstonen. Enkele dames zorgden voor de keuken en het onderhoud.

In oktober 1927 kon gestart worden met de eigenlijke opvang. In 1928 verbleven er te As 425 kinderen, goed voor 21.513 verblijfsdagen.²⁴ De verblijfsduur besloeg drie maanden, maar kon tweemaal voor eenzelfde tijdspanne verlengd worden. Het was de bedoeling dat de kinderen in die tijd vier tot zeven kilo zouden aankomen. Iedere week werd dan ook de lengte en het gewicht nauwkeurig genoteerd. De kinderen kregen gezonde maar stevige maaltijden voorgezet. Zowel 's middags als 's avonds kregen ze aardappelen, groenten en vlees geserveerd.

De dagindeling in de kolonie zag er als volgt uit:
 6.00u Opstaan en wassen – 6.30u H. Mis in de kapel – 7.15u Gebed en stevig ontbijt – 8.00u Speeltijd in de dennenbossen – 9.00u Godsdienstles – 9.30u Gebed en onderwijs – 10.30u Ochtendgymnastiek – 11.00u Gebed en onderwijs – 12.00u Gebed en middagmaal – 13.00u Te bed voor de platte rust – 14.00u Speeltijd in de dennenbossen – 14.30u Gebed en

24 De kolonie te As was bedoeld voor de opvang van jongens. Het droombeeld van barones de Beeckman was echter een opvangcentrum voor meisjes. Om haar toch enigszins tegemoet te komen besloot *Het Werk* dat er de eerste vijf jaar (tot 1932) te As meisjes opgevangen zouden worden en dat de jongens voor diezelfde periode naar Averbode dienden te verhuizen.

onderwijs – 15.30u Gebed en vieruurtje – 16.00u Wandeling –
18.15u Voetbad – 18.30u Gebed en avondmaal – 19.00u Vrij spelen –
19.45u Gebed en bezinning – 20.00u Wassen en slapen.

Gedurende drie uur per dag kregen de kinderen onderwijs. De kolonie beschikte hiervoor over twee leslokalen, een voor het onderricht in het Nederlands en een voor het onderwijs in het Frans. De lessen werden echter bij voorkeur in open lucht gegeven. Enkel bij regenweer en extreme koude werd van de lokalen gebruik gemaakt.

Voetwassing in de kolonie van Sankt Vith. Het regelmatig wassen van de voeten werd geacht bijzonder heilzaam te zijn voor de algemene gezondheid. Foto Pascal Tognon.

De meeste aandacht ging uit naar het godsdienstige en naar de fysieke activiteiten voor de kinderen. Het turnen en spelen gebeurde zoveel mogelijk in open lucht. Zo kregen de meisjes om de drie dagen een schopje in de hand waarmee zij een put moesten graven om die dan op het einde van de sessie weer dicht te gooien.²⁵

25 P. Tognon, *Kolonie de Beeckman, Asch* (As 2020) 51–53.

Na de afgesproken periode van vijf jaar stopte in 1932 de opvang van meisjes en werd As een schoolkolonie voor jongens. Die wissel bracht heel wat aanpassingen aan de infrastructuur en de werking met zich mee. Er kwam een boerderij met veestapel en een gedeelte van het domein werd omgevormd tot landbouwgrond. De zorg voor dieren en gewassen werd volledig uitgevoerd door de koloniegasten. Eén speelzaal werd getransformeerd tot een werkhuis waar de opgevangen knapen hun technische vaardigheden konden bijwerken.²⁶

26 Idem, *Kolonie de Beeckman, Asch*, 69–73.

De kinderen moesten zoveel mogelijk hun spieren gebruiken. Vandaar dat de meisjes dagelijks putten moesten graven die zij bij het einde van de sessie weer moesten dicht gooien. Foto Pascal Tognon

De schoolkolonie Barones de Beeckman tijdens de tweede wereldoorlog

Met de Tweede Wereldoorlog deed ook de honger haar intrede. Honger die zich voornamelijk in grootstedelijke agglomeraties liet gevoelen en die heel wat kinderen verzwakte. De aanvragen voor opvang groeiden gestaag en er ontstonden lange wachtlijsten. Waar er normaal te As opvang was voor 70 jongens, liep dat aantal in de oorlogsjaren op tot 120.

Met de Tweede Wereldoorlog deed ook de honger haar intrede. Honger die zich voornamelijk in grootstedelijke agglomeraties liet gevoelen en die heel wat kinderen verzwakte. De aanvragen voor opvang groeiden gestaag en er ontstonden lange wachtlijsten.

Na de capitulatie van België kwam het systeem van voedselrantsoenering in voege. Gelukkig kregen de kinderen op de kolonie een dubbel rantsoen. Ook *Winterhulp* bood een aanvulling op de voedselvoorziening. Vooral de

bevoorrading van de nodige porties vlees vormde een probleem. De Duitsers hadden de paarden en een groot deel van de koeien en varkens opgeëist. De resterende koeien moesten zorgen voor de melk en kwamen dus niet voor de slacht in aanmerking. De eigen boomgaard en groentetuin zorgden gelukkig wel voor voldoende fruit en groenten.

Door de gereduceerde voedselvoorziening moest men de doelstelling qua gewichtstoename bijstellen. De oorspronkelijke vier à zeven kilo werd herleid tot twee à drie kilo. Ook de termijn om die doelstelling te halen werd ook alsmaar langer. Waar vroeger een opvang van drie maanden voldoende was, had men nu voor de meeste kinderen een kuur van zes à negen maanden nodig.²⁷

Vanaf 27 mei 1942 riskeerden joodse jongens naar de concentratiekampen gedeporteerd te worden. Hun ouders zochten hulp, ook bij de schoolkolonies. Vermoedelijk konden in de kolonie van As enkele tientallen joodse kinderen uit Brussel onderduiken. Dat moest echter in de grootste geheimhouding gebeuren en slechts enkele leden van het personeel waren hiervan op de hoogte. Dat was niet makkelijk. Hoe moest men uitgeleggen dat de maximum verblijfsduur negen maanden was terwijl die kinderen gedurende jaren in de kolonie verbleven? Hoe moest de besnijdenis verborgen worden tijdens het baden? Hoe kon men verklaren dat die jongens het weliswaar tot misdienaar konden schoppen, maar nooit te communie gingen? Bij Duitse controles moesten alle jongens op een rij gaan staan, de broek naar beneden. Gelukkig werd de directrice tijdig getipt over die controles. Zo kon men de joodse kinderen nog snel naar een schuilplaats brengen.²⁸

De omschakeling en het einde van de oorspronkelijke doelstellingen van de schoolkolonie

De eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog kwam de kolonie te As in woelig vaarwater terecht. Wegens een tekort aan voedsel en een achterhaalde infrastructuur dreigde het *Nationaal Werk van Kinderwelzijn* herhaaldelijk haar erkenning voor de kolonie in te trekken. Door de uitbouw van het aantal sociale voorzieningen en de hiermee gepaard gaande verbetering van de levensstandaard halveerde het aantal aanmeldingen in de vijftiger en zestiger jaren. Aangezien de kolonie door het *Nationaal Werk van Kinderwelzijn* gesubsidieerd werd op basis van het aantal ligdagen, dreigde er grote geldnood. Om de onderbezetting op te vullen, kwam er het besluit om tijdens de zomermaanden geen verzwakte kinderen meer op te vangen en om over te schakelen naar de formule van de vakantiekolonie met een mogelijke opvang voor 100 kinderen. Om toch maar wat inkomsten te genereren, werd op een bepaald ogenblik de infrastructuur zelfs voor jeugdbewegingen ter beschikking gesteld.

Om de verminderde instroom van verzwakte kinderen vanuit het Brusselse te compenseren, kwam er het besluit om ook lokaal te rekruteren. De bedoeling was om ook opvang te voorzien voor kinderen die in moeilijke familiale omstandigheden moesten opgroeien. Met de oorspronkelijke termijn van drie maanden werd ook inventief omgegaan. Veel van die kinderen verbleven gedurende jaren in de kolonie. Zij werden voornamelijk aangemeld via de pastoors, de lokale basisscholen of zelfs via lokale verenigingen. Om broertjes en zusjes samen te kunnen opvangen, werd afgestapt van de scheiding jongens en meisjes. Vanaf 1957 konden ook kleuters vanaf de leeftijd van 2,5 jaar in de kolonie terecht en werd er zelfs een kleuterklas opgericht.

27 P. Tognon, *Kolonie de Beeckman, Asch* (As 2020) 77–82.

28 Tijdens de bouw door de Duitsers van het vliegveld te As in de Eerste Wereldoorlog werden de gebouwen onderling verbonden door gangen waardoor de nutsleidingen liepen. De Duitsers tijdens de Tweede Wereldoorlog hadden echter geen weet van het bestaan van die gangen. Zij fungeerden dan ook als de schuilplaats bij uitstek voor de Joodse kinderen.

In 1954 verlieten de zusters de kolonie en verving een lekenbestuur de religieuze directie.²⁹ De kolonie van As zou als kinderopvangcentrum nog blijven bestaan tot 2003. Het oorspronkelijke doel, het opvangen en het laten aansterken van verzwakte en door ziekte bedreigde kinderen, verdween echter steeds meer naar de achtergrond. De vernieuwde werking van de vroegere schoolkolonies valt echter buiten het opzet van dit artikel.

29 P. Tognon, *Kolonie de Beeckman, Asch* (As 2020) 109–119.

Aan de slag

In de loop der jaren werden duizenden hulpbehoevende kinderen via de kolonies opgevangen, niet enkel uit een stedelijke omgeving maar ook uit de plattelandsgemeenten. Het Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving (KADOC) te Leuven bezit een uitgebreid archief over de katholieke schoolkolonies.³⁰ Voor de godsdienstneutrale kolonies kan men onder meer terecht bij het Liberaal Archief te Gent (LIBERAS).³¹ Ook in de archiefstukken van het Ministerie van Binnenlandse zaken (Algemeen Rijksarchief van België) kan je heel wat informatie over geplaatste kinderen en personeelsleden in de schoolkolonies vinden.³² Voor het opzoeken van personen die tijdens de Eerste Wereldoorlog in een schoolkolonie verbleven, verwijzen wij naar de naamlijsten op de website van Exilium³³ en naar het kenniscentrum op de website van *In Flanders Fields Museum*.³⁴ Op de website van het Instituut voor Sociale Geschiedenis (AMSAB) is heel wat fotomateriaal te vinden. Die archieven bieden heemkringen en erfgoedverenigingen interessante bronnen bij het zoeken van mogelijke koloniegasten uit hun omgeving. Ook kan het aantal kinderen dat voor opvang in aanmerking kwam, een indicatie zijn van de evolutie van de sociale situatie binnen hun regio.

30 KADOC Vlamingenstraat 79 3000 Leuven.

31 Liberaal archief/Liberas Kramerplein 23 9000 Gent.

32 Algemeen Rijksarchief, Inventaire des archives du Ministère de l'Intérieur au Havre relatives aux Colonies scolaires belges en France et en Suisse, 1914–1919 / M. Amara. Identificatie van de toegang: BE-A0510 / I 412

33 G. Kuyle, 'Schoolkolonies', *Exilium Children of the little corner never conquered*. <https://oorlogskantschool.wordpress.com/schoolkolonies-2/>

34 *In Flanders Fields* kenniscentrum. <https://www.inflandersfields.be/nl/kenniscentrum>

Literatuurlijst

- P. Tognon, *Kolonie de Beeckman, Asch* (As 2020).
 J. Lantmeeters, *Vliegveld Asch* (Genk 2017).
 C. Sallaerts, *Van schoolkolonie tot kinderopvangcentrum* (Masterscriptie KU Leuven 1986).
 M. Vermandere, *Wij zijn goed aangekomen! Vakantiekolonies aan de Belgische kust 1887–1980* (Gent 2010).
 L. Selis, *Kinders van den Yzer* (Oostende 2020).
 A. Provoost, *Kinderen van de IJzer* (Amsterdam 2021).
 K. Descheemaeker, *Dietersweg's Hulpkas voor behoeftige Schoolkinderen te Antwerpen*, *Vlaamse Stam*, 55 (2019) 311–319.
 S. Gelaesen, *Het dagelijks leven in Limburg tijdens WOI* (PLX Hasselt Scriptie bachelor Nederlands-Geschiedenis Academiejaar 2013–2014).

Biografie

Paul Degraeve (° Niel-bij-As 1945) studeerde Toegepaste Economische Wetenschappen aan de KU Leuven. Naast zijn voormalige functies van voorzitter van de Heemkundige Kring Ter Ham van Steenokkerzeel, secretaris-penningmeester van Heemkunde Vlaanderen en bestuurder van de vzw Histories is hij nog steeds actief als secretaris van de provinciale koepelorganisatie Heemkunde Vlaams-Brabant. Hij publiceerde tal van artikelen in lokale en regionale heemkundige tijdschriften. Zijn lezingen behandelden bij voorkeur 'vergeten' onderwerpen van onze geschiedenis, zoals onder meer het noodgeld tijdens de Eerste Wereldoorlog en Verapaz, onze eerste kolonie.

De school in openlucht

Schooluitstappen in de Brusselse scholen tussen 1877 en het interbellum

Christian Vreugde & Jean Houssiau

De COVID-19-pandemie heeft het leven van scholen ernstig in de war geholpen. Sommige deskundigen hebben het idee naar voren gebracht om het risico op besmetting te verminderen door buiten les te geven. De geschiedenis van schoolreisjes in de Brusselse gemeentescholen, tussen 1877 en het interbellum, getuigt van vergelijkbare praktijken die in de hygiënistische geest van die tijd werden ingevoerd om de gezondheid van kinderen te versterken en infectieziekten te voorkomen. Dit artikel laat zien hoe de doelstellingen van de nieuwe pedagogiek in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw pasten binnen de zorg voor de volksgezondheid. We verklaren het ontstaan en tonen de evolutie van schooluitstappen waarvan de sociale rol ook erg belangrijk was voor de kinderen.

Het 'intuïtief onderwijs' aan de oorsprong van de nieuwe pedagogiek

Tot in het laatste kwartaal van de negentiende eeuw beperkte het onderwijs in de Belgische officiële lagere scholen zich tot het van buiten leren van de leerstof. Enkel theorie was belangrijk; de leerlingen kregen geen praktijk. Vanuit de overtuiging dat onderwijs aan de basis lag van elk idee van vooruitgang, lanceerden een aantal liberale gemeenten, zoals de Stad Brussel, uitgebreide programma's om scholen te hervormen.¹

Nieuwe pedagogische benaderingen, professionalisering van leerkrachten en de bouw van nieuwe moderne scholen stonden op de agenda. In de tweede helft van de negentiende eeuw was de hervorming van de schoolwet van 1842 – die te confessioneel werd geacht – een prioriteit van de liberale partij met als slogan: 'priester buiten de officiële (leken)scholen'.² Met name in Brussel steunde het stadsbestuur het project om een seculier, rationalistisch, wetenschappelijk en progressief schoolwezen uit te bouwen dat gericht was op de ontplooiing van de leerlingen.³

Reeds in de jaren 1870 stonden schoolwandelingen op de agenda van die vernieuwde scholen in Brussel. Dankzij de leden van de pas opgerichte

1 D. Bockstael, 'La Ville de Bruxelles, créatrice d'écoles', in: *Annales de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles* 48 (1956) 233–248.

2 J. Lory, *Libéralisme et instruction primaire 1842–1879. Introduction à l'étude de la lutte scolaire en Belgique* (Leuven 1979) boekdeel 1, 147–204.

3 M. Depaepe, 'De pedagogiek', in: A. Despy-Meyer, R. Halleux, J. VanderMissen en G. Vanpaemel (red.), *Geschiedenis van de wetenschappen in België* (Brussel/Doornik 2001) 329–342; G. Tyssens, *Om de schone ziel van 't kind... Het onderwijsconflict als een breuklijn in de Belgische politiek* (Gent 1998).

Minnewater en poort van het begijnhof van Brugge. Voorkaft van een reisschrift van een klas van de Beroepsschool Couvreur, die een driedaagse schooluitstap maakte aan de Belgische kust van 24 tot en met 26 mei 1939. Gekleurde tekening, ASB, GO_012_1939.

Schoolcomités⁴ hebben leerlingen musea en fabrieken kunnen bezoeken. De schepen van Openbaar Onderwijs raadde aan om elke twee weken een schoolwandeling te organiseren, bijvoorbeeld in het centrum van Brussel of in de omgeving. Leden van de Schoolcomités werden opgeroepen om te helpen bij de organisatie van schoolwandelingen. Idealiter waren er ook twee grote excursies per jaar, georganiseerd voor zowel de hogere graad van jongens als meisjes (tien tot twaalf jaar). Hun bestemming was de grote nijverheids- en handelssectoren in een van de Belgische provincies die door het bestuur zou worden gekozen, op voorstel van de schooldirecteur. 30 van de meest verdienstelijke leerlingen konden deelnemen aan het bezoek. Het stadsbestuur van Brussel sponsorde de excursies van haar scholen.⁵

Die laatste experimenten hebben de stad Brussel aangezet om de schooluitstappen te vermenigvuldigen en ze op te nemen in haar huishoudelijk reglement voor het lager onderwijs (tweede en derde graad, acht tot tien jaar) in 1877.

4 Schoolcomités werden in Brussel in 1875 opgericht door het liberaal stadsbestuur om de gemeentescholen te steunen, bij te staan en te helpen. Dit systeem werd in de schoolwet van 1 juli 1879 opgenomen en in alle gemeentescholen van België toegepast.

5 Zie de begroting van de Stad in *Bulletin communal de la Ville de Bruxelles*, I (Brussel 1877) 359–361.

Niets treft in een hogere mate de geest van het kind dan wat hij ziet, en om hem te onderwijzen, moet men eerst zijn geest raken. Het kind is in wezen een waarnemer en deze onbetwistbare waarheid bewijst dat intuïtief onderwijs het beste is van alle pedagogische methoden.

Om een historisch monument te plaatsen voor de ogen van het kind en het monument in zijn historische context te plaatsen, is om het in zijn intelligentie te graveren in onuitwisbare kenmerken. Om hem voor de wonderen van de nijverheid en de wetenschap te plaatsen, is om hem alle grootsheid, al het nut te laten begrijpen. Beter nog, het is om hem de rol te laten zien die voor de mens is weggelegd als hij wil leren leren.

Doel: Schooluitstappen zijn een krachtig middel van integrale, fysieke, intellectuele en morele cultuur. Hun belangrijkste doel is het observeren en bestuderen van dingen die niet op school zijn en die waarschijnlijk esthetische indrukken produceren, ideeën opleveren en intelligentie ontwikkelen, [...].⁶

6 Uit het Frans vertaald, zie *Bulletin communal de la Ville de Bruxelles*, I (1878) 240–241.

In het laatste kwartaal van de negentiende eeuw voel je in alle teksten met betrekking tot de organisatie van de scholen van de stad Brussel de sterke invloed van de experimentele pedagogiek.⁷

Beïnvloed door grote buitenlandse – vooral Duitse, Engelse en Zwitserse – pedagogen, pleitten de Belgische onderwijsdeskundigen en liberale politici die lid waren van het Onderrichtsbond (opgericht in 1864) voor ‘intuïtief onderwijs’ dat gebaseerd is op visuele en tactiele observatie van de ons omringende natuur. Om de vakken wetenschap, biologie en natuurwetenschappen levendiger te maken, werden uitstapjes of schoolwandelingen opgenomen in het programma van de Belgische officiële lagere scholen. Die Brusselse experimenten werden officieel erkend en in de schoolwet van 1 juli 1879 – de beroemde wet Van Humbeeck doorspekt met liberaal en antiklerikaal gedachtegoed – opgenomen.⁸

7 O. Decroly en G. Boon, *Vers l'école rénovée. Une première étape* (Brussel-Parijs 1921); O. Decroly, *Institut d'enseignement spécial de Bruxelles pour enfants des deux sexes* (Brussel 1901).

8 J. Lory, *Op. cit.*, boekdeel 2, 673–785.

De nieuwe methoden van ‘intuïtief onderwijs’ bevorderden de originele en globaliserende visie op leren waarbij kinderen geleidelijk de actoren van hun eigen kennis werden

De nieuwe methoden van ‘intuïtief onderwijs’ bevorderden de originele en globaliserende visie op leren waarbij kinderen geleidelijk de actoren van hun eigen kennis werden. Al doende leert men... Zo daalden de leerkrachten van hun trede en de ‘alwetende’ meester werd onderwijzer, die de leerstof aan de kinderen uitlegde.⁹

9 M. Depaepe, *De pedagogisering achterna. Aanzet tot een genealogie van de pedagogische mentaliteit in de voorbije 250 jaar* (Leuven 1998).

Die evolutie werd in Brussel vooral gedragen door Alexis Sluys,¹⁰ die, ondanks zijn relatieve onbekendheid bij het grote publiek, een van de voorlopers was van wat tegenwoordig de 'actieve pedagogiek' wordt genoemd, een pedagogiek die later onder meer Ovide Decroly¹¹ en Célestin Freinet¹² hebben beoefend en getheoretiseerd. In 1875 was Sluys werkzaam als onderwijzer in de splinternieuwe 'Modelschool' die door Pierre Tempels met de steun van de toekomstige burgemeester Karel Buls was gesticht.¹³ Daar experimenteerde hij met compleet nieuwe onderwijsmethoden in een passende architectonische setting. Samen pleitten Sluys en Buls voor nieuwe paradigma's in de school. Zij zijn daarbij gedreven door ideeën over vooruitgang en emancipatie van de samenleving, waarover in de vrijmetse-laarsloge 'het Groot-Oosten van België', waartoe zij behoorden, veel werd gedebatteerd.¹⁴

Groepsfoto met schoolmeisjes en onderwijzeressen uit Brussel voor de ingang van de schoolvilla van Westende. Dit gebouw werd door Benjamin Crombez, liberaal parlamentslid, landbouwer en burgemeester van Taintignies in 1900 aan de Stad Brussel geschonken en in 1902 voor de schoolkinderen geopend. Het werd aan de 'Association des Marquins', Brusselse liberale filantropische organisatie die het stads onderwijs met raad en daad ondersteunde, sinds 21 maart 1875, voor 40 frank per jaar verhuurd. Ansichtkaart dateert van vóór de Eerste Wereldoorlog. Het gebouw werd door het oorlogsgeweld verwoest, ASB, OO, reeks IL_00997_007.jpg.

Schooluitstappen volgens de richtlijnen en met meerdere doelstellingen

'Intuïtieve pedagogiek' vereist specifieke vaardigheden van leraren. In geen geval kon er sprake zijn van improvisatie of, nog erger, 'het laten gebeuren'. De observatie en ervaring van de studenten hingen uiteraard af van de uitstekende voorbereiding en kennis van de docenten.¹⁵

Een schoolwandeling was dus geen schoolreisje om even uit te waaien en te spelen. Gedurende de hele bestudeerde periode gaf het stadsbestuur van Brussel richtlijnen en reisgidsen uit waarbij de nadruk lag op de vorming en de ontwikkeling van de leerling.¹⁶

Je vindt er voorbeelden van schoolreizen aangepast aan de verschillende onderwijsgraden: de jongsten (van zes tot acht jaar) bleven in de omgeving van Brussel, de tweede graad (negen tot tien jaar) ging naar Antwerpen en

- 10 Over A. Sluys (1849–1936), liberaal onderwijzer en directeur van de Modelschool van Brussel (1879–1884), directeur van de Normaalschool voor onderwijzers van Brussel (1884–1909), pedagoog van formaat, voorstander van het 'intuïtief onderwijs', lid van de Onderichtsbond, beschermer van het officieel onderwijs, zie vooral G. Laurent, 'Alexis Sluys: un pédagogue engagé au service de l'enseignement officiel en Belgique', *Cahiers bruxellois – Brusselse Cahiers*, XLVII (2015) 74–106.
- 11 Over Decroly (1871–1932) een Belgische pedagoog van wereldformaat, schoolarts in de Brusselse gemeentescholen en psycholoog. Als pedagoog ligt hij aan de basis van de globale leesmethode. Zijn pedagogie is gebaseerd op de globale kennis (lichaam en geest) van het kind. Zie: 'Ovide Decroly, homme passionné par l'enfance et la pédagogie', *La ligue*. 25 februari 2018. <https://ligue-enseignement.be/ovid-decroly-homme-passionné-par-l'enfance-et-la-pedagogie/>
- 12 Over Freinet (1896–1966), Frans pedagoog, die aan de basis ligt van de vrije uiting van het kind in teksten, tekeningen, schoolkrantjes. Zie verder: J-M Veya, *Les grands pédagogues: Freinet* (Le Mont-sur-Lausanne 2015).
- 13 P. Tempels (1825–1923), een baanbrekend jurist, bedreven in experimentele wetenschappen, had in 1865 een onderwijsboek gepubliceerd dat zijn tijd grondig beïnvloedde: hij bekritiseerde het basisonderwijs zoals het vroeger in België werkte en pleitte voor hervormingen en pedagogische methoden voor de emancipatie van de arbeidersklasse, waar hij al het idee van schooluitstappen lanceerde, *L'Instruction du peuple*, Brussel, 1865.
- 14 A. Van Rie, 'Alexis Sluys, la franc-maçonnerie et la question scolaire', in: R. Robberecht (red), *Alexis Sluys et son époque. Une vie d'engagements au service de l'enseignement officiel en Belgique (2e moitié du XIXe siècle – 1ère moitié du XXe siècle)* (Brussel 2014) 155–165.
- 15 De leerkrachten waren door de Normalscholen gevormd, die vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw een diepgaande professionalisering kenden, zie M. Depaepe e.a., 'L'Enseignement primaire', in: D. Grootaers, *Histoire de l'enseignement en Belgique* (Brussel 1998) 172–180.
- 16 Zie bij voorbeeld *Les excursions scolaires. Historique – Instructions – Organisation* (Brussel 1931); A. Michel, *Cent itinéraires faciles aux environs de Bruxelles pour promenades et excursions* (Kortenberg 1914).

Een in hout opgetrokken schoolvilla, eigendom van de Stad Brussel, in de duinen van Lombardzijde gelegen. Ansichtkaart dateert van vóór de Eerste Wereldoorlog, ASB, OO, reeks II_01017_007.jpg.

Luik en de derde en vierde graad (van elf tot veertien jaar) gingen naar de Ardennen of naar de Kust gedurende twee à drie dagen.

Ook pedagogische tijdschriften publiceerden over dit onderwerp.¹⁷ Volgens Alexis Sluys diende een geslaagde schoolreis in vier stappen te gebeuren:

- De leraar diende eerst de bestemming te bezoeken, als voorbereiding op de les.
- Daarna maakten de leerlingen een voorstudie in de klas: zij stippelden hun traject uit, zij gebruikten een treingids, berekenden de afstand in kilometers en de totale prijs van de reis.
- Vervolgens vond de schooluitstap plaats. In de trein werd er nog een les aardrijkskunde of geschiedenis gegeven in verband met de doorkruiste streek.
- Ten slotte werden er nog tijdens het schooljaar besprekingen gehouden in de klas. De leerlingen werden verhoord over wat zij gezien en bezocht hadden; zij gaven mondeling of schriftelijk een relaas van de schooluitstap. Regelmatig werden de scholieren getoetst op wat zij onthouden hadden van hun schooluitstap. Tijdens de uitstap werden nota's genomen en voorwerpen en/of dieren (schelpen, kleine stenen, insecten, planten, en dergelijke meer) verzameld en daarna werden kleine schoolmusea en wetenschappelijke collecties opgericht.¹⁸

Het pedagogische principe dat hiervan aan de basis lag, was: 'zoveel mogelijk de leerlingen oefeningen geven zodat zij zelf kunnen zoeken en vinden en hen zo weinig mogelijk voorzeggen'.¹⁹ Daarvoor had men nieuwe leerkrachten nodig die van de leerlingen geen papegaaien maakten, maar mensen die zelf konden redeneren.

17 G. Doehaerd, 'Les excursions au troisième degré de l'école primaire', *Revue pédagogique belge* (1891) 294–299.

18 *Histoire de la Ligue de l'enseignement et de l'éducation permanente, 1864-1989*, (Brussel 1990), 126 (bijdrage van F. Simon).

19 *Histoire de la Ligue...*, 142.

Tijdens de schooluitstappen streefde men niet alleen opvoedkundige doelstellingen na, maar ook hygiënische: geneeskunde en gezondheid stonden centraal in het schoolvernieuwingsbeleid van de stad. Om te leren, moesten de kinderen verzorgd worden en in beweging gezet worden. Douches werden geïnstalleerd in scholen om kinderen aan te leren wat netheid was. Men hoopte op een oversijpelings-effect: de kinderen zouden hun ouders dit later aan kunnen leren.²⁰ Sluys schakelde gymnastiekleraren uit Duitsland in om lichamelijke opvoeding te onderwijzen aan de Belgische schoolkinderen, die nauwelijks op school bewogen, zelfs niet op de speelplaats. Er werd een beleid ingevoerd om besmettelijke ziekten en longaan-doeningen, met name tuberculose, te voorkomen. Daarvoor waren goede luchtbehandelingen aan zee of tijdens wandelingen cruciaal. Het Brussels stadsbestuur heeft zelfs villa's aangekocht en onderhouden in de provincies en aan de Kust om langere verblijven toe te laten, dankzij de tussenkomst van filantropische lekenverenigingen die dezelfde doelstellingen volgden. Die uitstappen dienden niet alleen een opvoedkundig en wetenschappelijk doel, maar waren ook in het leven geroepen om de lichamen te ontwikkelen van kinderen uit onhygiënische volkswijken waar de voordelen van een goede hygiëne niet voldoende bekend waren of waar hygiënische maatregelen niet voldoende opgevolgd konden worden.²¹

Het sociale gevoel van de excursies was bijgevolg zeer ontwikkeld. Met name de talrijke Brusselse kinderen die tijdens de Eerste Wereldoorlog zwaar geleden hadden onder de voedselschaarste en uit armere families kwamen, dienden naar buiten te komen. De schepen van Openbaar Onderwijs ijverde ervoor om die 'arme kinderen' op schooluitstap te sturen en zo frisse lucht te laten happen, een goede maaltijd te benutten en hun geestelijke horizon te verbreden.²²

Sommige excursies werden ook gebruikt om gemeenten en steden van dezelfde politieke kleur met elkaar te verbinden. Brusselse gemeentescholen hielden parades in liberale gemeenten aan de Belgische kust.²³

De ronde van België in zes jaar en de herdenking van de 'Groote Oorlog'

Het hoofddoel van de schooluitstappen was dat de scholieren na zes studiejaar heel België hadden doorkruist. Tot aan de Eerste Wereldoorlog kregen reizen in België de voorkeur. In de eerste graad (daguitstap) van de lagere gemeenteschool bleef men in de stad Brussel (musea, bezienswaardige historische monumenten, de fabrieken rond het kanaal) en in de omgeving (tot Vilvoorde). De leerlingen van de tweede graad mochten iets verder reizen: Antwerpen (de haven, de dierentuin, de forten, het Plantijn-museum, boottocht op de Schelde tussen Temse en Antwerpen), Gent en Brugge of Luik. In de derde graad reisden de leerlingen naar de Ardennen, de Maasvallei of de Kust gedurende een periode van twee tot drie dagen. De vierde graad bezocht eveneens de Ardennen of de Kust. In de eerste maanden van de Eerste Wereldoorlog werden de schooluitstappen door de Duitse bezetter verboden. Vanaf het eerste kwartaal van 1915 werden echter opnieuw schoolwandelingen in parken en musea toegestaan, maar niet langer dan een halve dag. Het Brusselse stadsbestuur was van mening dat aangezien vele Brusselse schoolkinderen in onzure wijken leefden en nood hadden aan lichaams oefeningen, en er bovendien bepaalde begrippen enkel *in situ* konden uitgelegd worden, het dringend tijd werd de schooluitstappen opnieuw toe te laten.²⁴ Later in mei 1915 meldde de schepen van Openbaar Onderwijs een zekere versoepeling van de Duitse maatregelen:

20 Je vindt er nog voorbeelden van in de Brusselse gemeentescholen, zie B. Libois, *Les écoles de la Ville de Bruxelles, un patrimoine architectural* (Brussel 2002), 2 boekdelen.

21 A. Huisman – Van den Nest en A. Sluys, 'L'éducation physique scolaire et postscolaire', in: *Documents de la Ligue de l'Enseignement* 67 (Brussel 1928) 1–21.

22 Archief van de Stad Brussel (verder ASB), Openbaar Onderwijs, II^{de} reeks (verder OO reeks II), D0455: periode 1919–1921, briefwisseling van de schepen over de schooluitstappen na de Eerste Wereldoorlog.

23 *Histoire de la Ligue...*, 143.

24 ASB, OO reeks II, D0450, Dienstorder van 20 januari 1915.

In 1919, mochten de schoolkinderen opnieuw een eendaagse boottocht maken op het kanaal van Willebroek, naar Kapellen-op-den-Bos of naar Vilvoorde. Een hele opluchting voor stadskinderen die pas uit vier jaren oorlogsnood waren bevrijd, ASB, OO, reeks II, 708.

*Dat de ééndaagse schooluitstappen in de omgeving van de stad opnieuw mogen georganiseerd worden maar op proef, op voorwaarde dat men op een bepaalde afstand gaat, waarvan men zonder de hulp van de tram naar school kan terugkomen, in geval er geen trams meer zouden rijden en zonder zware kosten te veroorzaken voor de leerlingen. Om buiten Brussel (onder andere naar de schoolvilla van Nil-St-Vincent in Brabant) schooluitstappen te organiseren, diende men de toestemming van de Duitse administratie te bekomen.*²⁵

Na de oorlog werd een nieuw soort schooluitstap georganiseerd: een bezoek aan het IJzerfront en patriottische uitstappen naar Nieuwpoort, Diksmuide, Aarschot, Namen of andere martelarensteden: Leuven, Dendermonde, Dinant, Epegem of Mechelen. In januari 1919 stelde het stadsbestuur van Brussel voor om de prijsuitdeling te vervangen door een bezoek aan het Front aan de IJzer of zelfs aan Verdun of aan een van de martelarensteden. De schooldirecties haptten gretig toe. De laagste graden van het lager onderwijs bezochten een van de martelarensteden, en de hoogste graden van het lager onderwijs, de Middelbare- en Normalscholen, gingen naar Diksmuide, Nieuwpoort, Ieper, Veurne of De Panne.²⁶

25 Uit het Frans vertaald, ASB, O.O. reeks II, D0450, Dienstorder van 11 mei 1915.

26 ASB, OO reeks II, D0658, Briefwisseling van 31 Januari en 26 Februari 1919.

Epiloog: tussen verval en heropleving

Schoolwandelingen en uitstappen met een natuurwetenschappelijk, economisch, cultureel en geschiedkundig doel werden officieel in het schoolprogramma van 1922 opgenomen, om zodoende het onderwijs aantrekkelijk en succesvol te maken. Die wens stond reeds 50 jaar op het programma van de Onderrichtsbond. De gemeentebesturen, officiële instellingen, seculiere organisaties of leraren die lid waren van de Onderichtsbond organiseerden reizen met behulp van de in 1926 opgerichte Dienst voor reizen en excursies. De econoom van de Brusselse Normalschool nam de verantwoordelijkheid voor die dienst over. In het begin was er enige belangstelling, maar tegen de jaren dertig vonden vele organisatoren dat het gemakkelijker was zelfstandig reisinformatie te verkrijgen via spoorwegen of busmaatschappijen. De dienst, die al indommelde in de jaren 1930, overleefde de Tweede Wereldoorlog niet.²⁷

27 *Histoire de la Ligue...*, 143–144.

De economische crisis van 1929 had gevolgen voor de schoolkinderen. Het stadsbestuur voorzag subsidies voor de schooluitstappen, voldoende om meerdere eendaagse uitstappen te organiseren. Ook de kinderen spaarden gedurende een heel schooljaar om op het einde van het schooljaar aan een schoolreis te mogen deelnemen.

De economische crisis van 1929 had gevolgen voor de schoolkinderen. Het stadsbestuur voorzag subsidies voor de schooluitstappen, voldoende om meerdere eendaagse uitstappen te organiseren. Ook de kinderen spaarden gedurende een heel schooljaar om op het einde van het schooljaar aan een schoolreis te mogen deelnemen. Met de heersende crisis moest het stadsbestuur meer uitgeven om ieder kind de kans te geven om één keer per jaar op schoolreis te gaan. Vóór het daadwerkelijk begin van de economische crisis hamerde reeds de schepen van Openbaar Onderwijs erop dat geen enkel kind het schoolreisje aan het einde van het jaar mocht missen om financiële redenen.²⁸

De zeer gestructureerde schooluitstappen in het programma van de Brusselse lagere gemeentescholen bleven nog op opvoedkundig en maatschappelijk gebied verantwoord na de Tweede Wereldoorlog. Maar uiteindelijk verdwenen ze toen de sociale doelstellingen binnen het schoolwezen vervaagden. Het betaald verlof, dat in België in 1936 werd ingevoerd, kende succes en families organiseerden zelf reizen en uitstappen. Door de democratisering van de geneeskundige zorg en door de vooruitgang die

28 ASB, OO reeks II, 661, Omzendbrief van de schepen van Openbaar Onderwijs, 10 april 1929.

Een groep kinderen van een Brusselse stadsschool onder leiding van twee onderwijzeressen op schoolwandeling in de omgeving van Brussel, jaren 1950, ASB, GO_0276_061.tif.

geboekt werd in de sanering van de gebouwen, verbeterde de gezondheid en de hygiëne van de kinderen en de bevolking sterk in de jaren 1950 en 1960. Een andere factor die de vermindering in aantrekkingskracht van de schoolreizen verklaart, is de druk van leraren die het als tijdsverspilling zagen en die steeds terughoudender waren om meerdere dagen achter elkaar uit huis te zijn. Nochtans hebben de zee-, sneeuw- en groene klassen succes gekend en blijven ze tot op de dag van vandaag voortduren. Daarom zouden ze ook een gedetailleerde historische belichting verdienen. Het is in ieder geval opmerkelijk dat meer dan 100 jaar na de invoering van schooluitstappen als educatieve methode in de leerplannen van de basisschool, de interesse voor schoolexcursies opnieuw opduikt.

Op dit moment brengt de heropleving van actieve pedagogiek de frequente uitstapjes van een of meer dagen, vanaf de kleuterschool, weer tot leven, niet alleen om observatie in de natuur of in de stad, maar ook om de sociale interactie tussen kinderen te bevorderen. De excursie wordt nu voorgesteld als een element dat enerzijds het leren ondersteunt, en anderzijds groepscohesie stimuleert. Bovendien pleiten leerkrachten in grote metropolen met zeer diverse bevolkingsgroepen voor het dubbele pedagogische en sociale nut van excursies voor hun leerlingen die vaak in gesloten wijken wonen, niet opgroeien in de buurt van de natuur, weinig contact met andere culturen onderhouden en wiens sociale interactie zich beperkt tot het scherm van een smartphone.

De update wordt tenslotte des te meer gewaardeerd in 2021, omdat het buitenlokaal is ontstaan als een onverwachte oplossing voor onderwijscontinuïteit in de context van de pandemie. In die zin is de idee die werd verdedigd door Ovide Decroly, dat 'de klas gemaakt is voor regenachtig weer' twee keer relevanter dan ooit...²⁹

29 Zie S. Wagnon, 'Débat: L'école dans la nature, une alternative à construire', The Conversation. 25 april 2021. <https://theconversation.com/debat-lecole-dans-la-nature-une-alternative-a-construire-157798>, met een citaat van Decroly.

Beredeneerde bibliografie

Het onderwerp schoolreizen in het Brussels officieel onderwijs is tot nu toe relatief weinig bestudeerd.³⁰ Afgezien van de opmerkelijke pagina's die Frank Simon eraan wijdde in een herdenkingsboek over de Onderrichtsbond, met zijn belangrijkste promotors, onder andere Pierre Tempels, Alexis Sluys of Karel Buls, is dit aspect van de experimentele pedagogiek nooit diepgaand onderzocht op basis van onuitgegeven bronnen, die nochtans talrijk en verscheiden zijn.³¹ Het Archief van de Stad Brussel (ASB)³² bewaart talrijke dossiers over het administratief beheer van schooluitstappen tijdens het laatste kwartaal van de negentiende eeuw tot het interbellum en zelfs later. De Gemeenteraadsnotulen (Bulletin communal)³³ geven de wettelijke basis van de schooluitstappen en de debatten tussen verschillende partijen weer, terwijl de geschriften van de pedagogen, zoals Pierre Tempels of Alexis Sluys, de pedagogische basis leveren voor de schoolreizen.³⁴

De fondsen van Openbaar Onderwijs (onderverdeeld in twee reeksen) die in het Archief van de Stad Brussel worden bewaard, geven weer hoe de stad Brussel als inrichtende macht te werk ging in het gemeentelijk onderwijs. Ze zijn zeer uitzonderlijk in hun omvang, hun volledigheid alsook in de staat van hun bewaring.

Je vindt er heel weinig gegevens over de vrije katholieke scholen, maar je ziet er sommige van hun eisen, vooral tijdens het interbellum, wanneer de liberalen de macht deelden met katholieken in het bestuur van de stad Brussel, bijvoorbeeld om dezelfde voordelen te verkrijgen als de stads-scholen op het vlak van schoolreizen, onder andere qua transportkosten.

De documentatie over het vrije onderwijsnetwerk van een gemeente of stad is veel minder gecentraliseerd, omdat elke school op zichzelf zijn eigen inrichtende macht vormde. De archieven van bisdommen, abdijen en religieuze congregaties zijn soms ook zeer betrokken bij educatieve kwesties. Zij worden ter plaatse of in geïnstitutionaliseerde archiefbewaarplaatsen bewaard, zoals in het Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving (KADOC).³⁵

Wat stads- of gemeentelijk onderwijs betreft, daarentegen, bewaren de meeste archiefdepots in Vlaanderen talrijke dossiers over het administratief beheer, zoals dat het geval is voor het Archief van de Stad Brussel.

Nog uitzonderlijker is het Archief van de Stad Brussel, dat ook een verzameling documenten rechtstreeks afkomstig van de stadsscholen, geordend in het fonds 'Gemeentelijke onderwijsinstellingen' (momenteel meer dan 800 nummers) bewaart. Zij hebben niets te maken met het archief van de dienst Openbaar Onderwijs, maar zij werden door de scholen zelf gevormd. Een vrij zeldzame schat die tot nu toe onbenut bleef. Die archiefstukken zijn toegankelijk sinds 2013 en bieden een unieke kijk op de Brusselse schoolbevolking en de geschiedenis van de pedagogiek. Ze zijn echter niet volledig en zijn meestal het resultaat van een overblijfsel dat soms tientallen jaren bewaard is gebleven in kelders van onderwijsinstellingen en *in extremis* gered werd uit de vergetelheid.

Je vindt er talrijke getuigenissen van schoolreizen van de hand van leerkrachten en leerlingen, met tekeningen, verslagen, opstellen, foto's, enzovoort. De dossiers 'Reisverhalen' van de beroepsschool Couvreur, per schooljaar gerangschikt, bijvoorbeeld, zijn zeer interessant om te lezen en bekijken. Je vindt er heel mooie gekleurde tekeningen en foto's uit het begin van de twintigste eeuw. Er zitten tussen die reisverhalen echte kunstwerken... Een ander ontroerend voorbeeld is het reisverslag van een leerling uit gemeenteschool nummer 13 over een daguitstap in Gent op zaterdag 2 mei 1908. De jongen vertelde eerst wat hij door de ramen van de trein zag en bij aankomst in Gent was hij verwonderd door de

30 Zie enkele belangrijke auteurs en werken over de geschiedenis van het onderwijs: M. Depaepe e.a., *Bibliografie van bronnen voor de geschiedenis van het voorschools, lager, normaal- en buitengewoon onderwijs in België 1830–1959* (Gent 1991); J. Lory, *Libéralisme et instruction primaire: 1842–1979. Introduction à l'étude de la lutte scolaire en Belgique* (Leuven 1979); M. De Vroede en J. Lory, *Bibliographie de l'histoire de l'enseignement préscolaire, primaire, normal et spécial en Belgique: 1774–1986* (Leuven 1988); A. Van Gorp e.a., *Pedagogische historiografie: een socio-culturele lezing van de geschiedenis van opvoeding en onderwijs* (Leuven 2011); K. De Clerck e.a., *Dag meester, goedemorgen zuster, goedemiddag juffrouw: facetten van het volksonderwijs in Vlaanderen (1830–1940)* (Tielt 1984); A. Van Gorp, F. Simon en M. Depaepe, 'The Challenge of writing Ovide Decroly's biography: a case for collective biography', *Laikmets un Personiba* (Riga 2015) 135–168.

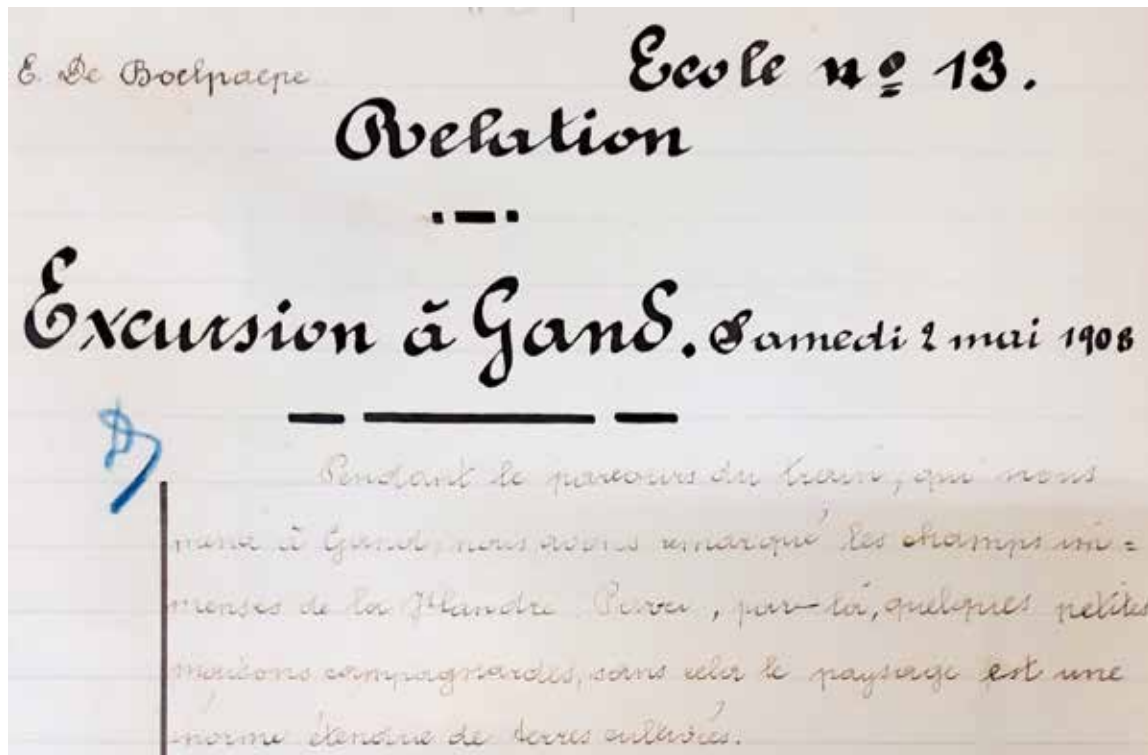
31 *Histoire de la Ligue...*, 140–144.

32 Zie Ch. Vreugde en J. Houssiau, 'Les sources relatives à la pédagogie aux Archives de la Ville de Bruxelles' in *Brusselse Cahiers*, (2015) 159–165. De inventarissen zijn grotendeels online te raadplegen. Zie: <https://archieff.brussel.be/een-opzoeking-starten>.

33 Zie deze Gemeenteraadsnotulen online: <https://archieff.brussel.be/online-archieven/gemeentebleden>.

34 De wetenschappelijke bibliotheek van het Archief van de Stad Brussel bezit een rijke verzameling school- en pedagogische boeken uit de negentiende en de twintigste eeuw.

35 In het ASB bijvoorbeeld wordt het archief van het Berlaymont-klooster bewaard, dat zeer actief was op het gebied van onderwijs in Brussel sinds de Aartshertogen Albrecht en Isabella.

Eerste paragraaf van het reisverhaal door leerling E. De Boelpaep opgetekend. Op zaterdag 2 mei 1908 gaan de leerlingen van gemeenteschool nummer 13 op schoolreis naar Gent en onderweg zijn zij onder de indruk van het Vlaamse landschap, van de weiden en van de huizen. Hij schrijft: 'Tijdens de treinreis, die ons naar Gent bracht, hebben wij enorme Vlaamse velden opgemerkt. Her en der, kleine plattelandshuizen, zonder wie het landschap een enorme uitgestrektheid van gecultiveerd land zou zijn', ASB, OO, reeks II, 708, Carnets_de_voyages_1908.

schoonheid van het stationsgebouw. Vervolgens gaf hij een geografische, hydrografische en architectonische (kasteel van Gerard den Duivel, St Bavo-kathedraal, het Belfort, het Stadhuis, Gravensteen, Vrijdagmarkt) en geschiedkundige (Lieven Bauwens en de textielnijverheid) beschrijving van Gent. Met zijn klas bezocht hij eveneens de Gentse floralien. Hij was onder de indruk van de verschillende soorten bloemen die, ondanks de hitte, tentoongesteld waren. Als illustratie kleefde de scholier zes foto's (groepsfoto, tuin van St-Bavo, Belfort, Stadhuis, plezierboot op de Schelde, Vrijdagmarkt) in zijn schrift.

Al die schriftelijke bronnen dienen te worden aangevuld met interviews van toenmalige leerlingen. Sommigen hebben nog memorabilia (schriften, rapporten, voorwerpen en dergelijke meer) uit hun schooltijd bewaard op zolder die zo vlug mogelijk gered dienen te worden van de vernietiging of verdwijning.

Al die opmerkelijke getuigenissen bieden ons een blik op de geschiedenis van het onderwijs en schooluitstappen en leveren ons nieuwe inzichten op over het leven van leerkrachten en scholieren.

Biografie

Christian Vreugde (°1958) is historicus in het Archief van de Stad Brussel. Hij is auteur van de inventarissen van onder andere het Fonds Openbaar Onderwijs en van de Gemeentelijke onderwijsinstellingen. Hij heeft eveneens verscheidene publicaties over de geschiedenis van het onderwijs en de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog op zijn naam staan, meestal in de Brusselse Cahiers, een tijdschrift voor stedelijke geschiedenis.

Jean Houssiau (°1967) is een voormalig archivaris bij de Staat en de Stad Brussel; hij is momenteel historicus aan het Centre de pédagogie de l'Instruction publique van de Stad Brussel. Hij is curator van diverse tentoonstellingen in de stadsgeschiedenis en auteur van publicaties in de onderwijsgeschiedenis.

Erfgoodklassen & Burgerschap

Elisabeth Gybels & Nathalie Curinckx

Erfgoodklassen & Burgerschap: jongeren sensibiliseren voor het Brusselse erfgoed en de erfgoedberoepen

Erfgoodklassen & Burgerschap is een initiatief van Urban.brussels, de overheidsdienst die de territoriale ontwikkeling van het Brusselse Gewest ondersteunt op het vlak van stedenbouw, cultureel erfgoed en stads-herwaardering. Het hoofddoel van *Erfgoodklassen* is om jongeren te sensibiliseren voor het architecturale, landschappelijke en culturele erfgoed van het Gewest.

Erfgoodklassen organiseert daarom actieve ontdekkingsdagen in de schoolbuurt en het centrum van Brussel. Scholen kunnen ook bij ons terecht voor lesmateriaal, advies en ondersteunende pedagogische dossiers. Dit activiteitenprogramma is volledig gratis en richt zich tot de leerlingen van alle Brusselse scholen, dus zowel het algemeen, het beroeps-, het technisch als het kunstonderwijs.

De notie *burgerschap* schuilt in de sensibilisatie van de leerlingen. Door het lokale erfgoed als uitgangspunt te nemen, creëer je verantwoordelijkheidszin bij leerlingen voor hun leefomgeving. Via een deelname aan onze activiteiten leren de jongeren niet enkel erfgoed beter te begrijpen, maar leren ze er ook betekenis aan te geven en er verantwoordelijkheid voor te nemen. Ze leren de sporen van het verleden te ontcijferen en te vertalen naar het heden. Ze worden zich bewust van de rol die zij kunnen spelen bij de instandhouding van erfgoed.

Erfgoedberoepen in de kijker

Sinds 2012 ontwikkelt *Erfgoodklassen* een activiteitenprogramma dat specifiek gericht is op de erfgoedberoepen. Dit initiatief komt voort uit de vaststelling dat er een gebrek is aan geschoolde arbeidskrachten in de traditionele bouwberoepen, net als een gebrek aan kennis over specifieke renovatie- en restauratietechnieken.

De doelstellingen van dit programma zijn de traditionele ambachten in de bouw in ere te herstellen en ze aantrekkelijk te maken voor jongeren. We trachten hen te informeren over de werkmogelijkheden die de erfgoedsector biedt. Met dit programma willen we ook de blik van de leerlingen verbreden en willen we van de keuze voor het beroeps- of technisch onderwijs een bewuste positieve optie maken.

Tijdens de projectweek *Erfgoed in Beroep* gaan de leerlingen ook op bedrijfsbezoek. Maison Vervloet, Molenbeek, bezoek januari 2021.
© Erfgoedklassen & Burgerschap.

Om die doelstellingen te bereiken, biedt *Erfgoedklassen* aan scholen in het Brusselse Gewest de mogelijkheid om deel te nemen aan weekprojecten waarin leerlingen actief kennismaken met alle aspecten van erfgoed. In nauw contact met ervaren vaklui focussen ze op conservering en restauratie.

De projectweken – en in bredere zin elke activiteit van *Erfgoedklassen* – vergen een grondige voorbereiding. Hiervoor raadplegen we archieven, bibliotheken of plukken we informatie en documentatie van websites als bruciel.brussels of monument.heritage.brussels. Elk project wordt uitgewerkt in nauwe samenwerking met partners met verschillende professionele achtergronden. De ambachtslui staan in voor de organisatie van praktische ateliers. Urban.brussels adviseert ons over de meest relevante restauratiewerven. De leerkrachten bieden pedagogische omkadering. De bouwbedrijven die actief zijn in renovatie en restauratie, ten slotte, gunnen ons een bijzondere inkijk op het werk van ambachtslui op een restauratiewerk.

Elke partner draagt met zijn specifieke kennis en vaardigheden bij tot een volledig, concreet en reëel beeld van alle aspecten die een rol spelen bij het behoud en beheer van erfgoed.

Door de samenwerking met verschillende erfgoedpartners ontdekken de leerlingen andere invalshoeken en andere werkmethodes die hen ertoe brengen hun eigen inzichten in vraag te stellen. Dit kan gaan van hun verhouding tot hun toekomstig beroep en leefomgeving tot hun ideeën over lonen en tijd. Het nauw contact met vakmensen stimuleert een intergenerationele dialoog waarbij begrip, culturele openheid en burgerschap een plaats hebben.

Door de samenwerking met
verschillende erfgoedpartners
ontdekken de leerlingen andere
invalshoeken en andere
werkmethodes die hen ertoe
brengen hun eigen inzichten
in vraag te stellen

Binnen dit specifieke programma ontwikkelden we twee verschillende projectweken.

Projectweek *Handen uit de mouwen!*

In de derde graad van de lagere school en de eerste graad van het secundair onderwijs, geven we de projectweek *Handen uit de Mouwen!*. Het programma van die projectweek werd ontwikkeld op basis van het project *les Artisans messagers* van de vzw *Patrimoine à Roulettes*.¹

Een week lang worden de leerlingen ondergedompeld in de wereld van erfgoed en ambachten. Ze krijgen spelenderwijs een theoretische basis mee, maar gaan ook concreet aan de slag met een vakvrouw of vakman.

Projectweek *Erfgoed in Beroep*

De projectweek *Erfgoed in Beroep* focust op de leerlingen uit de tweede en de derde graad in het beroeps- of technisch secundair onderwijs. Afhankelijk van de opleiding die de leerlingen volgen, wisselt het thema van de projectweek: hout, metaal, ruwbouw, terrazzo, mozaïek of sgraffito.

De jongeren krijgen een algemene inleiding over erfgoed, gaan drie dagen aan de slag met een vakman of vakvrouw, bezoeken werven en bedrijven en nemen deel aan verschillende workshops over erfgoedtechnieken.

De projectweek biedt jongeren de mogelijkheid een techniek uit te proberen die ze nog niet hebben verkend binnen hun opleiding. Je kan er verschillende doelstellingen mee bereiken. Het kan jongeren een extra motivatie geven voor hun opleiding, hen een verrijking bieden voor hun toekomstig

1 *Patrimoine à Roulettes* is een vzw die educatie in cultureel erfgoed promoot door middel van een actieve pedagogie, meer info via <https://www.patrimoinearoulettes.org>. Het project *les Artisans messagers* werd in 1996 ontwikkeld in het kader van de projectenoproep van de Koning Boudewijnstichting *Les Sens du Patrimoine* met als doel erfgoed als hulpbron voor culturele openheid bij jongeren te promoten. Een beschrijving van dit project leest men in Fondation Roi Baudouin, 'Construis-moi une maison. Les "Artisans messagers"', *La revue* 97-98. *Les sens du patrimoine*, (1998) 25.

Studenten van *Institut Technique Supérieur Cardinal Mercier Schaarbeek* aan de slag met vakman Costa. © Erfgoedklassen & Burgerschap.

beroep en hen, dankzij het contact met ervaren vaklui, bewust maken van de verschillende aspecten van het vak.

Hoe jongeren boeien voor erfgoed en erfgoed in het klaslokaal introduceren?

Het team van *Erfgoedklassen* komt jaarlijks bij meer dan 120 Brusselse scholen over de vloer. We werken altijd zoveel mogelijk op maat. Toch zijn er ook een aantal algemene benaderingen om leerlingen warm te maken voor erfgoed en om hen te prikkelen om meer oog te hebben voor de historische gebouwen, pleinen en parken. Voor het overgrote deel van de leerlingen is erfgoed een abstract gegeven. Toch bestaan er veel manieren om van dat grote moeilijke woord iets herkenbaars en fascinerends te maken.

Onderstaande methodieken wenden we graag aan tijdens onze activiteiten, maar zijn vrij algemeen toepasbaar voor educatieve erfgoedprojecten.

Betrokkenheid

Erfgoed is voor elke nieuwe generatie een geschenk. Maar geschenkjes zonder een strik zijn een pak minder feestelijk. Voor veel leerlingen is het erfgoed uit hun eigen schoolbuurt iets heel alledaags geworden. Ze zien er het bijzondere – het ‘cadeautjesaspect’ – niet langer van in. Met *Erfgoedklassen* proberen we erfgoed weer de status te geven die het verdient. We leggen daarbij expliciet de focus op het erfgoed in de schoolbuurt. Net door ons toe te leggen op het lokale erfgoed, creëer je betrokkenheid bij de leerlingen. Ze hebben het gevoel er deel van uit te maken en er invloed op te kunnen hebben. Erfgoed is dan niet langer iets abstracts maar het kan het huis van de burens zijn, het pleintje waar er voetbal wordt gespeeld of het appartementsgebouw om de hoek. Leerlingen herkennen de gebouwen en krijgen – vaak voor het eerst – ook de kans om ze met een frisse blik te bestuderen.

We nemen het omringende erfgoed vanuit diverse invalshoeken onder de loep. Stap voor stap ontrafelen de leerlingen de verhalen die elke buurt uniek maken. De observatie van een erfgoedelement opent hun blik en helpt hen linken te leggen met de techniek, het materiaal, de functie of de context waarin dit element tot stand werd gebracht

Leerlingen van *Institut Sainte-Marie Sint-Gillis* leren de techniek van een sgraffito. Een oude techniek maar een hedendaagse thematiek.
© Erfgoedklassen & Burgerschap.

We nemen het omringende erfgoed vanuit diverse invalshoeken onder de loep. Stap voor stap ontrafelen de leerlingen de verhalen die elke buurt uniek maken. De observatie van een erfgoedelement opent hun blik en helpt hen linken te leggen met de techniek, het materiaal, de functie of de context waarin dit element tot stand werd gebracht. De aanwezigheid van een voetenkrabber aan een gevel van een huis, bijvoorbeeld, vertelt de leerlingen dat die woning uit het einde van de negentiende, begin twintigste eeuw dateert en dat vele straten in die periode ongeplaveid waren. De observatie van een gevel leert hen zowel meer over de periode waarin de woning werd gebouwd als over de ruimtelijke en functionele indeling achter de gevel. Het vertelt hen iets over de manier van leven in die periode. De studie van historische kaarten onthult voor de leerlingen dan weer de evolutie van een buurt door de eeuwen heen. We beschouwen erfgoed als een vertrekpunt. De onthulling van zulke verhalen werkt voor de jongeren als 'een sleutel om de samenleving te kunnen lezen'.² Ze leveren een andere kijk op de dingen die ons omringen.

2 Poli Roumeliotis in V. Vanbeul en H. Van Genechten, *Erfgoed is* (Brussel 2021) 28.

Twee relatief eenvoudige instrumenten die we onder andere aanwenden om de betrokkenheid te vergroten zijn 'het eigen voorwerp' en een memoryspel.

We laten de leerlingen graag op een creatieve manier kennis maken met erfgoed. Zo maakten we een memoryspel met bijzondere gebouwen, parken en pleinen in Brussel.
© Erfgoedklassen & Burgerschap.

Om de waarde van erfgoed te onderstrepen, vragen we de leerlingen op de eerste dag om een eigen voorwerp mee te brengen dat voor hen erg belangrijk is. Op zich kan je die voorwerpen niet altijd 'erfgoedobjecten' noemen, maar de leerlingen plakken er vaak wel een enorme waarde op. Om dat waardegevoel te uiten moeten ze verder kijken dan primaire factoren als 'mooi' of 'groot'. Eens ze dit waardegevoel hebben kunnen benoemen, kan je de link leggen naar erfgoed. Zouden ze het nog bijhouden als er een krasje in komt? Zouden ze het zomaar in een andere kleur schilderen als de originele kleur een beetje vaal wordt? De meeste leerlingen zouden het voorwerp het liefst zo lang mogelijk bewaren. Ze willen het niet meteen herstellen als het gebreken vertoont. Zelfs als het

voorwerp een beetje glans verliest, blijven ze er een sterke verbondenheid mee voelen. Het voorwerp zou dan niet aan waarde inboeten. Net als bij erfgoed.

We nemen elke projectweek ook een memoryspel mee. De leerlingen moeten dezelfde gebouwen terugvinden, maar de ene foto dateert van voor de restauratie en de andere van na de restauratie. Alle voorbeelden zijn gebouwen en parken uit het Brusselse Gewest. De leerlingen herkennen een groot deel van die gebouwen. Automatisch ontstaat er dialoog over de gebouwen. De ene restauratie is al beter geslaagd dan de andere. Omdat ze de gebouwen herkennen en zich betrokken voelen, is die dialoog veel makkelijker om te voeren.

Alle zintuigen aan het werk

De leerlingen worden voor erfgoed warm gemaakt via een aantal interactieve pedagogische methodes. Afhankelijk van de opdracht kan de insteek variëren. Nu eens stimuleren we de creativiteit, dan weer het spelplezier of de zintuigelijke waarneming. We beroepen ons op verschillende leerstijlen, zodat zoveel mogelijk leerlingen zich betrokken voelen.

Bij erfgoed denken we vaak het eerst aan 'kijken'. Terwijl voelen, ruiken, smaken of horen net zo inspirerend en motiverend kan zijn voor jongeren. Om het werk van ambachtslieden goed te begrijpen, moet je ook de materialen bestuderen waarmee hij of zij werkt. We analyseren de verschillende materialen op basis van hun hardheid, kleur en samenstelling. Hiervoor proberen we al onze zintuigen te gebruiken. Zo tellen we de nerven van een stuk hout, beelden we met ons hele lichaam spitsbogen uit, ruiken we aan een blauwe hardsteen die we bekrassen en voelen we aan de verschillende types van mozaïeken. We kloppen op een deur van brons en luisteren wat het verschil is met een houten exemplaar.

Het leren over (bouw)materialen kan erg theoretisch zijn. Door te proeven, leren de leerlingen ook écht grondig observeren en bestuderen.

Met de juiste tools

Voor onze projectweken verhuizen we altijd een resem gevulde kisten naar de scholen. Hier zitten onder andere de bouwstenen van een rondboog in, maar evengoed een spanzaag, een stukje marmer of een tijdlijn van een restauratie.

Veel van onze materialen helpen de leerlingen ook om te visualiseren. Voor het verhaal van de restauratie hangen we bijvoorbeeld een eenvoudige tekening van een huis op in het klaslokaal. Het is voor veel kinderen moeilijk om spontaan een huis te beschrijven met alle details. Met zo'n tekening erbij is het veel eenvoudiger. De kinderen onthouden zo makkelijker alle elementen van een huis die we besproken hebben.

Daarnaast hebben we positieve ervaringen met werken in spelvorm. De leerlingen gaan graag uitdagingen aan en we nemen dan ook met plezier materialen mee die ons in staat stellen om dit op een eenvoudige manier te doen. Zo is de tijdlijn van een restauratie een puzzel. Er is een uitbeeldspel om de verschillende erfgoedberoepen te leren kennen. Op het einde van de projectweek testen we hun kennis met een grote quiz.

De leerlingen van Les Marronniers te Vorst op verkenning in hun schoolbuurt. © Erfgoedklassen & Burgerschap.

We nemen ook zitkussens mee voor de leerlingen. Het is een atypische schoolweek die we aanbieden en we willen dan ook een beetje wegblijven van het klassieke schoolse. Door op de grond te gaan zitten en de schoolbanken niet te gebruiken, ontstaat er vanzelf een andere sfeer.

Actief

Betrokkenheid en motivatie kan je bovendien bekomen door de leerlingen actief te laten zijn. Vermijd dat je een éénrichtingsverhaal vertelt en laat de leerlingen letterlijk het verhaal mee vormgeven. De meest eenvoudige manier om de leerlingen actief te laten deelnemen, is door ze voortdurend vragen te stellen. Die interactie maakt de leerlingen alert.

De rondboog die de leerlingen zelf in elkaar moeten puzzelen. © Erfgoedklassen & Burgerschap.

Tijdens alle activiteiten van *Erfgoedklassen* zetten we de leerlingen aan om hun observaties creatief te verwerken in een eindproduct. Dat kan gaan van een inventaris van de buurt, een gegidste rondleiding, een rollenspel tot een filmpje of een realisatie door gebruik te maken van ambachtelijke technieken. Dit creatief proces bevordert bij leerlingen de verwerving van nieuwe kennis of de verdieping van wat reeds geleerd is. Ook stimuleert dit proces tal van vaardigheden zoals mondelinge, schriftelijke en artistieke expressie, oriëntatie in tijd en ruimte en individuele en sociale vaardigheden.

Tijdens de projectweek voor de jongsten mogen de kinderen ongegeneerd gereedschappen uitproberen en experimenteren. Ze werken naar een afgewerkt product toe waar ze vaak als leerling, als klas en als school erg trots op zijn.

De leerlingen van Lyceum Martha Somers te Laken leren de kneepjes van het vak van schrijnwerker Henk Lutjeharms. © Erfgoedklassen & Burgerschap.

Smid Michel Mouton aan het werk met de leerlingen van Instituut Anneessens-Funck Brussel. © Erfgoedklassen & Burgerschap.

De leerlingen uit de derde graad van het secundair onderwijs bestuderen een ambacht dat aansluit bij hun huidige opleiding. Zo gaan de leerlingen 'lassen' aan de slag met een smid en bekijken de leerlingen 'hout' hoe ze een historisch venster kunnen restaureren. Ze verbreden hun kennis en openen perspectieven naar hun toekomstige jobkeuze.

Werken aan een collectief of individueel 'product' met ervaren ambachtslieden laat de leerlingen toe om heel concreet van een erfgoedberoep te proeven en de verschillende aspecten ervan te ontdekken: het ontwerp, de materiaalkeuze en zijn eigenschappen, het hanteren van werktuigen, het realisatieproces. De opgedane kennis wordt 'fysiek' in praktijk gebracht. Voor de meeste leerlingen wordt het werken met handen een bron van plezier.

Werken aan een collectief of individueel 'product' met ervaren ambachtslieden laat de leerlingen toe om heel concreet van een erfgoedberoep te proeven en de verschillende aspecten ervan te ontdekken

Het uiteindelijke resultaat van wat de leerlingen realiseren tijdens de projectweken is van ondergeschikt belang. Belangrijker is dat ze een inzicht krijgen in een bepaalde ambacht en dat ze proeven van de technieken.

Met oog voor het schoolprogramma

Dankzij die aanpak beoefenen de leerlingen tal van vaardigheden. Ze doen aan meetkunde, aardrijkskunde, geschiedenis of taal. Leerkrachten stellen zo'n waaier van leerstijlen en leerinhouden sterk op prijs. We zien erop toe dat de verschillende activiteiten nauw aansluiten bij het leerprogramma van de verschillende onderwijsgraden en eindtermen van de verschillende onderwijsnetten. Dit aanbod maakt erfgoed op een eenvoudige manier toegankelijk voor de leerkracht en biedt de mogelijkheid om vakoverschrijdend te werken met de leerlingen.

In de praktijk: Van breedbeeld naar aambeeld

De sterkste momenten van de projectweken rond de erfgoedberoepen zijn ongetwijfeld de momenten die de leerlingen doorbrengen met een ambachtsman of -vrouw. Leerlingen ervaren tijdens zulke ateliers dat ambachtelijk werk een goede dosis kennis, precisie en gevoeligheid vraagt. Er ontstaat ook een dialoog die de verstandhouding tussen verschillende generaties versterkt en die de slaagkansen van die projectweken vergroot.

Leerlingen van de Ecole Fondamentale de l'Héliport Brussel werken aan een imitatie-hemel. © Erfgoedklassen & Burgerschap.

Michel Mouton, bezieler van de vzw *IJzer&Vuur!*³ is een van de vakmensen die aan de slag gaat met de leerlingen. Zowel kinderen uit het vijfde en zesde leerjaar als de leerlingen uit de derde graad van het secundair onderwijs proeven van het smeden bij Michel.

3 Meer info over de vzw *IJzer&Vuur!* via <https://www.ijzer-en-vuur.be>.

Michel is tolk van opleiding en trok na zijn studies een flink stuk van de wereld rond. In Wales zag hij het licht in de vorm van de vlammen bij een aambeeld. Begin jaren 1980 liep hij stages in Tsjechoslowakije en Duitsland bij een meestersmid. Om zijn reizen te bekostigen, gaf hij taallessen aan volwassenen.

15 jaar geleden richtte hij de vzw *IJzer&Vuur!* op om zowel zijn liefde voor het lesgeven als het smeden te combineren. Sindsdien werkt hij op regelmatige basis samen met *Erfgoedklassen* in het kader van de projectweken *Erfgoed in Beroep* en *Handen uit de Mouwen!*.

Waarom wilde je je graag engageren voor de projectweken?

Het is mijn passie om mensen warm te maken voor het smeden. Het smeden is een moeilijk vak. Het vraagt niet alleen een grote deskundigheid, maar je hebt ook ruimte nodig. Het is de dag van vandaag niet meer evident om een beroep uit te oefenen waar lawaai en rook bij komt kijken. Als hobby wint het smeden aan populariteit, maar als beroep lijkt het een beetje uit te sterven. Tegelijkertijd is het een prachtig, traditioneel beroep en ik wil mijn kennis heel graag delen.

Wat zijn de moeilijkheden waar je mee geconfronteerd wordt bij het smeden met kinderen en jongeren?

Bij de jongere kinderen is er erg veel interesse voor de techniek maar tegelijkertijd vaak een gebrek aan focus. Het is dikwijls een zware opgave om ze blijvend te motiveren. Daarnaast hebben ze weinig kracht en kunnen ze het gevaar moeilijker inschatten. Hoe roekeloos ze soms kunnen zijn met hamer en aambeeld, zo groot is de angst in het begin voor het vuur.

Ervaar je dat ook zo met de leerlingen uit de derde graad van het secundair onderwijs?

Bij de jongeren kan je de controle een beetje losser laten. Zij kunnen beter de risico's inschatten maar tegelijkertijd missen ze soms een beetje de nieuwsgierigheid die de jongere kinderen wel nog hebben. Ook missen ze soms een beetje doorzettingsvermogen.

Hoe ga jij daar mee om?

Ergens word je een beetje acteur als je lesgeeft. Ik maak er soms een beetje een theater van en ga op zoek naar trucjes om hen gemotiveerd te houden. Daarnaast denk ik dat het belangrijk is om een goed en warm contact te hebben met de leerlingen. Ik laat graag ruimte voor vragen en smul van hun nieuwsgierigheid. Beschouw de leerlingen ook niet te hard als kleine kinderen, maar ga oprecht de dialoog aan met hen.

Wat kunnen leerlingen realiseren na een workshop van 3 à 4 dagen?

De tijd dat ik met hen werk, is echt heel kort. Ik beschouw de workshops dan ook als een 'proeverij' voor de leerlingen. Ze maken kennis met het ambacht. Ik haal ze met plezier weg van hun schermen, of het nu een gsm is of breedbeeld. En wie weet kruist mijn weg over enkele jaren opnieuw met die van de leerlingen tijdens een volwaardige opleiding.

Beredeneerde bibliografie

De conventie van Faro dat door de Raad van Europa in 2005 werd gesloten, ligt aan de basis van het project *Erfgoedklassen & Burgerschap* en is een belangrijke inspiratiebron voor het programma. Die conventie pleit ervoor om de toegang tot erfgoed te verbeteren, in het bijzonder voor jonge en minder bevoorrechte mensen, en de inclusie van de cultuur-erfgoeddimensie te faciliteren in het onderwijs. De tekst is gebaseerd op het idee dat de kennis en het delen van cultureel erfgoed sociale cohesie versterkt, respect voor de anderen bevordert en de interculturele dialoog promoot.

Het programma gericht op de erfgoedberoepen sluit meer specifiek aan op de doelen van de Unesco-conventie van 2003 betreffende de bescherming van het immaterieel cultureel erfgoed. De conventie richt zich vooral op de kennis en de vaardigheden van de verschillende traditionele ambachten en niet zozeer op de eindproducten. Belangrijk is dat de ambachtslieden hun kennis en vaardigheden kunnen doorgeven aan de volgende generatie en de leefbaarheid van het vakmanschap verzekeren. Het focust dus vooral op de processen. Het opstellen van specifieke educatieve programma's wordt door de Unesco-conventie aangemoedigd.

Publicaties en verschillende infokits over de conventie zijn raadpleegbaar op <https://immaterieelerfgoed.be/nl/inspiratie/unesco-conventie-2003>.

In 1996 lanceerde de Koning Boudewijnstichting de projectenoproep *Les Sens du Patrimoine* met als doel cultureel erfgoed bij jongeren te promoten als geleider van identiteit en culturele openheid. Die campagne bracht erfgoedwerkers en – vrijwilligers, scholen en culturele instellingen samen en leverde inspirerende pedagogische trajecten. Twintig van die trajecten werden gebundeld in het schrift geschreven door Cl.-H. Blanquet en Y. Hanosset, *Passeurs de Patrimoine* (Brussel 2001). Het richt zich vooral tot leerkrachten maar ook tot werknemers in de socioculturele sector. De trajecten getuigen hoe erfgoed geijkte ideeën op het gebied van onderwijs in beweging kan brengen. Voor de ontwikkeling van onze activiteiten lieten we ons bij *Erfgoedklassen* onder meer inspireren door de pedagogische pistes uitgedacht tijdens voornoemde campagne. Interessant is ook het rapport geschreven door J. Liesenborghs, *Les sens du Patrimoine 1997-1998 pour l'utilisation du patrimoine culturel comme outil de découverte* (Brussel 1999). De pedagoog geeft er een kritische kijk op de uitgewerkte pilootprojecten en hun doelstellingen.

In 2017 publiceerde *FARO, Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed* vzw, een draaiboek voor scholen en erfgoedorganisaties waarmee je met jongeren aan de slag kan gaan om het erfgoed van de schoolbuurt actief te verkennen. Het traject *Buurten met erfgoed* onderstreept de vele doelstellingen die je kan bereiken door te werken rond lokaal erfgoed. Het draaiboek werkt als een bevestiging die de aanpak van *Erfgoedklassen* sterkt: Chr. Ferket e.a., *De wereld begint in de schoolbuurt. Draaiboek voor trekkers 'Buurten met erfgoed'* (Brussel 2017).

Biografie

Nathalie Curinckx, (*1987, Turnhout), studeerde Kunstwetenschappen aan de UGent. Met een masterproef over de gewelfschilderingen in de Kathedraal van Antwerpen verkreeg ze haar Master Architectuur, Interieur- en Monumentenzorg. Sinds 2014 is ze bij *Erfgoedklassen & Burgerschap* aan de slag als pedagogisch medewerker. Ze verloor haar hart aan Brussel waar ze al fietsend de mooiste plekjes ontdekt.

Elisabeth Gybels (*1971, Brussel) studeerde Archeologie en Kunstgeschiedenis aan de Université catholique de Louvain. Doorheen haar loopbaan specialiseerde ze zich in de conservatie, reffectie en valorisatie van het Waals en Brussels onroerend erfgoed. Voor *l'Institut du Patrimoine Wallon* (het huidige *Agence Wallonne du Patrimoine*) volgde ze historische studies op en monteerde ze reffectatiedossiers voor het beschermde maar bedreigde monumentaal erfgoed. Sinds 2008 werkt ze als directeur bij de vzw *Palais van Keizer Karel* die het project *Erfgoedklassen & Burgerschap* ontwikkelt.

Kinderen

